

Izobrazba glumaca u Osijeku

Horvat, Nataša

Master's thesis / Diplomski rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:712437>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2023-06-04**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i njemačkog jezika i književnosti

Nataša Horvat

Izobrazba glumaca u Osijeku

Diplomski rad

Mentor doc. dr. sc. Ivan Trojan

Osijek, 2015.

Gluma je igra koja svoju čaroliju stvara na pozornici.

A. D.

ZAHVALA

Zahvaljujem prvo sebi na trudu, upornosti, kreativnosti, entuzijazmu i motivaciji koje sam uložila u pisanju diplomskog rada i koje me pratilo tijekom moga studiranja.

Zahvaljujem mentoru doc. dr. sc. Ivanu Trojanu na odabiru teme iz područja kazališne umjetnosti.

Zahvaljujem osoblju sveučilišne knjižnice Filozofskog fakulteta, posebice knjižničarki Lani Šušter na pomoći, idejama i entuzijazmu.

Zahvaljujem glumicama Miri Perić-Kraljik i Sandri Lončarić koje su pristale na intervju te time pomogle u istraživanju teme.

Posebice zahvaljujem Studijskom odjelu u Gradskoj knjižnici i čitaonici Vinkovci te osoblju na strpljenju i pomoći oko izrade diplomskog rada.

Zahvaljujem Državnom arhivu i Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku na informacijama potrebnima za izradu diplomskog rada.

I naposljetku zahvaljujem obitelji, prijateljima, ne-prijateljima, kolegama i svima na podršci i sudjelovanju u krivulji zvanj usponi i padovi.

Sažetak

Osječki kazališni život od 1861. do osnutka Hrvatskog narodnog kazališta 1907. bori se s gostujućim njemačkim i mađarskim putujućim trupama koje su vladale osječkom kazališnom scenom. Kako bi se riješili tuđinskog utjecaja, u Osijeku gostuju dva nacionalna teatra - Srpsko narodno pozorište iz Novog Sada i Hrvatsko zemaljsko kazalište iz Zagreba. Usprkos gostovanjima, Osječani su s velikom radošću dočekali svečano otvorenje Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku i oblikovan je osječki dramski ansambl. Osječki dramski ansambl i kazališni djelatnici nudili su publici bogat dramski repertoar, no iz sezone u sezonu Hrvatsko narodno kazalište suočilo se s financijskim poteškoćama i odlaskom članova dramskog ansambla. Javljala se potreba za osnivanjem odgojno-obrazovne ustanove koja bi školovala glumce koji bi se zatim angažirali u dramski ansambl. Ideja se realizirala tek 1978./1979. godine kada je Zagrebačka akademija za kazalište, film i televiziju u suradnji s Pedagoškim fakultetom i Hrvatskim narodnim kazalištem u Osijeku osnovala četverogodišnji dislocirani studij glume. Četverogodišnji studij glume sadržavao je razrađen izvedbeni program s popisom predmeta potrebnima za izobrazbu glumaca. Prvim dvjema generacijama osječkih studenata glume obnovljen je dramski ansambl, a njihovi su uspjesi bili medijski popraćeni. Kazališna je scena osamdesetih godina 20. stoljeća doživjela svoj vrhunac što dramskim repertoarom koje je nudilo Hrvatsko narodno kazalište, što alternativnim scenama koje su također promicale kazališnu djelatnost i koje su pružale mladim diplomiranim glumcima mogućnost što većeg angažmana. Nakon duge stanke, u devedesetim godinama ponovno se obnavlja ansambl tako što se upisuje i treća generacija osječkih studenata glume koji su osnažili osječku kazališnu scenu kreativnim entuzijazmom.

KLJUČNE RIJEČI: Osijek, kazalište, izobrazba, glumac, studij glume

Sadržaj

Uvod	1
1. Kazališna borba	2
1.1. Inozemne putujuće trupe i gostovanja	2
1.1.1. Osnivanje HNK i formiranje dramskog ansambla	2
2. Osnivanje glumačke škole.....	6
2.1. Osječki pokušaj.....	6
2.1.1. Zagrebački pokušaj i realizacija	6
3. Osječka kazališna svakodnevica 60-ih	11
3.1. HNK, alternativne scene i dječje kazalište.....	11
4. Suradnja Zagreba i Osijeka	15
4.1. Osnivanje dislociranog studija glume u Osijeku	15
4.2. Prvi koraci osnovanog studija.....	20
4.2.1. Dvije generacije studenata glume	20
4.3. Obnavljanje dramskog ansambla.....	27
4.3.1. Vrhunac dramskog repertoara i alternativnih scena.....	27
5. Kazališne ratne godine	35
5.1. Treća generacija studenata.....	35
Zaključak.....	45
Literatura	47

Uvod

Područje istraživanja koje obrađuje ovaj diplomski rad odnosi se na kazališnu umjetnost, odnosno na izobrazbu glumaca u Osijeku. Budući da su mi osobni interesi i aktivnosti povezani s kazalištem, cilj mi je bio istražiti na koji su način glumci stjecali znanje i odrađivali praksu za svoju profesiju. Je li postojala ikakva didaktička i odgojna ustanova u Osijeku koja je školovala glumce prije osnutka prvog dislociranog studija na Pedagoškom fakultetu u Osijeku? Ako i nije, je li postojala ideja ili pokušaj o osnivanju jedne takve institucije? Nakon prvog djela istraživanja u kojem ću se ukratko orijentirati na povijesni pregled kazališne svakodnevice u Osijeku te pozicije glumaca u razdoblju od druge polovice 19. stoljeća pa sve do prve polovice 20. stoljeća, u drugom dijelu diplomskog rada istražujem kazališni život glumaca od druge polovice 20. stoljeća koji obuhvaća osnivanje dislociranog studija u Osijeku te rezultati osnivanja jedne takve pedagoške institucije. Posebno će me zanimati jesu li postojale radionice, ustanove, udruge koje su obrazovale glumce ili promicale kazališnu djelatnost na način da se organiziraju tečajevi ili dramski studiji u kojem su polaznici mogli stjecati teorijska ili praktična znanja iz glume (bilo profesionalno, bilo amaterski) te jesu li osim Hrvatskog narodnog kazališta postojale i druge kazališne scene na kojima su se mogle izvoditi kazališne predstave i gdje su glumci mogli aktivno realizirati svoju novostečenu profesiju.

1. Kazališna borba

1.1. Inozemne putujuće trupe i gostovanja

1.1.1. Osnivanje HNK i formiranje dramskog ansambla

Hrvatska je od 1102. godine bila u stalnoj borbi za nacionalnim održanjem i cjelokupnošću hrvatskih zemalja - od personalne unije s Ugarskom, koja je s vremenom postala realna unija,¹ do nastanka Austrijskog carstva. U stalnoj vatri između dvaju carstava, Austrije i Ugarske, Hrvatska je u osvit 19. stoljeća bila teritorijalno slaba vazalna državica pritiješnjena do izdisaja.² Stalna se borba protiv mađarizacije i germanizacije nije samo odrazila u političkom i društvenom aspektu, već je njezin odjek dopirao i do hrvatske kulturno-umjetničke svakodnevice. U doba ilirizma, točnije 1840. godine, dogodio se značajan događaj: utemeljuje se domaće kazalište. U Zagrebu gostuju novosadski glumci, jedna leteća diletantska družina koju je angažirao Dimitrije Demeter.³ Do tada je u Zagrebu postojalo njemačko kazalište, a kazališni je repertoar bio vrlo oskudan. Zagrebačka je Čitaonica već 29. lipnja te godine odlučila da se osnuje Ilirski narodni teatar.⁴ Iako je kazališni život u Zagrebu bio vrlo buran i od velikog značaja, u istočnoj je Hrvatskoj također postojao grad čija je kazališna tradicija počela još ranije nego u Zagrebu, negdje između 1729. i 1775. godine. Osijek, koji je oduvijek, i zemljopisno i etnički, pripadao matici Hrvatskoj, daleko od središta – Zagreba⁵, doživljavao je čudnu povijesnu sudbinu kako u političkom tako i u kulturnom životu. Kao i Zagreb, Osijek je također imao poteškoća s tuđinskim utjecajem i neizdrživim nadiranjem stranaca. Sredinom 19. stoljeća osječkim prostorom kruže njemačke/austrijske i mađarske putujuće trupe.⁶ Starim je Osječanima inozemni repertoar bio često ispod prosjeka te se sve više javljao vapaj za domaćom, hrvatskom riječi na kazališnim daskama.

U razdoblju od 1861. do 1910. godine počinju u Osijeku gostovanja dvaju najstarijih nacionalnih teatarara na južno slavenskim prostorima – Srpskoga narodnoga pozorišta iz Novog Sada i Hrvatskoga zemaljskoga kazališta iz Zagreba.⁷ Gostovanjem tih dvaju teatarara najavljavao

¹ Živančević, Milorad. *Ilirizam u: Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 4, Zagreb: Liber Mladost, 1975. Str. 9.

² Ibid., str. 18.

³ Ibid, str. 28.

⁴ Ibid

⁵ Mucić, Dragan. *Prvih četrdeset godina : Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku: 1907.-1941.*, Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek, 2010. Str. 17.

⁶ Bogner-Šaban, Antonija. *Kazalište u povijesti i pamćenju : rasprave, osvrti, sjećanja*, Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek, 2011. Str. 9.

⁷ Mucić, Dragan. *Prvih četrdeset godina : Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku: 1907.-1941.*, Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek, 2010. Str. 17.

se početak hrvatskog scenskog profesionalizma i javne kazališne djelatnosti⁸ na štokavskom narječju i borba protiv dominacije njemačkih kazališnih družina. Premda je gostovanje tih dvaju narodnih teataru bilo neredovito, gotovo pola stoljeća priređivala su osječkoj kazališnoj publici predstave na narodnom jeziku. Između predstava igranih na njemačkom, odnosno na hrvatskom i srpskom, postojala je još jedna sastavnica osječčkog kazališnog života koja je svakako obogatila osječku kulturnu prošlost. Riječ je o predstavama zatvorenog tipa igranim u franjevačkoj gimnaziji u Tvrđi.⁹ To su obično bile đačke predstave izvođene u pokladne dane na latinskom, gdjekad i na hrvatskom jeziku. Osim u franjevačkoj gimnaziji, predstave su se još izvodile u središnjoj vojarni u Tvrđi sve do 1866. kada je dovršena kazališna zgrada u Gornjem gradu gdje se predstave izvode u prikladnijem prostoru. Osim u službenom kazališnom mjestu, predstave su se katkad izvodile i u dvorcu grofova Pejačević u Retfali. Poznat je podatak da je prva osječka predstava – Alexander pl. Bilderbeck *Alanu ili pobjedonosna svečanost Aleksandra Velikog* – upriličena 1808. upravo u tome dvorcu povodom imendana jednog člana ove plemenitaške obitelji.¹⁰ I u Donjem gradu gostovali su glumci te su se izvodile neke amaterske predstave u različitim kavanama i svratištima, na pozornicama podignutim u tu svrhu.¹¹

Međutim, nije samo Osijek vodio borbu protiv njemačkog kazališta, gotovo u istoj situaciji bio je i grad Varaždin čiji su se hrvatski rodoljubi uporno borili protiv njemačkog kazališta i upravo u toj sličnoj situaciji, dva grada, Osijek i Varaždin, udružuju snage u zajedničku borbu za novo hrvatsko kazalište.¹²

Prof. Ivan Milčetić, predsjednik Hrvatskog dramatskoga društva u Varaždinu i dugogodišnji predvodnik Varaždinaca u borbi protiv njemačkog kazališta, dolazi na ideju da se nekoliko većih gradova u Hrvatskoj udruže i zajednički osnuju hrvatsko kazalište izvan Zagreba, tj. Pokrajinsko hrvatsko kazalište.¹³ Upravo je u tom apelu Osijek uvidio svojevrsnu priliku za rast osječke kazališne budućnosti. I dok se ta ideja pokušavala realizirati, u Osijeku se doseže vrhunac: osječki đaci i studenti demonstriraju 1904. godine protiv bečke antislavenske operete »Rastel Binder« koja se prikazivala na osječkoj pozornici. Nastojanja hrvatskih i srpskih zastupnika u tadašnjem gradskom poglavarstvu da u Osijeku gostuje jedna hrvatska ili srpska družina urodila

⁸ Bogner-Šaban, Antonija. *Početak prije početka. Kazališni Osijek prije 1907.* u: *Dani hvarskog kazališta (XXXIV). Počeci u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ; Split: Književni krug, 2008. Str. 221.

⁹ Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. Str. 16.

¹⁰ Ibid, str. 17.

¹¹ Ibid.

¹² Mucić, Dragan. *Prvih četrdeset godina : Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku: 1907.-1941.*, Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek, 2010. Str. 21.

¹³ Ibid, str. 23.

su plodom pa 1906. godine dolazi u Osijek¹⁴ (i u drugim je gradovima bila vrlo aktivna, kao npr. u Varaždinu) jedna od najboljih putujućih družina koju je vodio Petar Ćirić.

Usprkos podržavanju ideje o osnutku pokrajinskog kazališta, skupina je osječkih rodoljuba istovremeno i intimno priželjkivala osnivanje vlastitoga hrvatskoga kazališta u Osijeku,¹⁵ a stalna nazočnost osječkog kazališta pomogla bi istisnuti njemačke i mađarske družine. Radoslav Bačić, tada iznimno aktivna osoba u kulturnom životu, bio je začetnik ideje o osnivanju Hrvatskoga kazališnoga društva te je vrlo jasno isticao konačno rješenje osječkog kazališta: osnivanje Hrvatskog narodnog kazališta kao druge hrvatske pozornice. Slavonac, Vukovarčanin dr. Nikola Andrić, dotadašnji dramaturg zagrebačkog kazališta, oduševljen idejom o osnivanju stalnog hrvatskog kazališta u Osijeku, dolazi u istoimeni grad sredinom lipnja.¹⁶ Budući da nitko iz odbora Hrvatskog kazališnoga društva u Osijeku nije imao stručnog znanja i kazališnoga iskustva, upravo Nikola Andrić, dugogodišnji intendant i dramaturg zagrebačkog kazališta, čovjek s bogatim teatarskim iskustvom, dobiva zaduženje upravljanja novim kazalištem i formiranja umjetničke družine, odnosno dramskog ansambla. U «Narodnim novinama» upućuje se poziv glumcima i glumicama potrebnima za Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku koje je u fazi realizacije. Stizale su prijave iz raznih gradova: Zagreba (Dragutin Detelić), Krapine (Aleksandar Gavrilović sa suprugom), Rijeke, Vršca, Beograda, Karlovaca, Pakraca; uglavnom glumci koji su već bili u sastavu kazališne družine ili ansambla inozemnog kazališta. Na poziv su se javili i mnogi koji su tek htjeli postati glumci, jedino su se iz Osijeka prijavili Stjepan Frauenheim i Stjepan Šterfliček.¹⁷ Tek kada je Andrić uspio riješiti osnovna materijalna pitanja i utvrditi program budućeg kazališta, mogao je ozbiljno pristupiti stvaranju ansambla. Budući da se velik broj ljudi prijavio (od lokalnih amatera, pokojeg putujućeg glumca pa do onih koje je Nikola Andrić pridobio u Pragu¹⁸), kompletni se osječki ansambl brzo sastavlja i to 1907. godine. Ansambl još uvijek ne nastupa u Osijeku jer matična kuća nije riješila potpisane obveze pa odlaze u prijateljski im naklonjeni grad Varaždin u kojemu nastupaju, uvježbavaju brojne predstave u kostimima koje im daruje zagrebačko kazalište, a repertoar usmjeravaju prema hrvatskoj riznici i klasicima. U ansamblu su umjetnici koji će sljedećih godina, a neki i desetljeća, pridonositi osječkoj umjetničkoj prepoznatljivosti u sklopu hrvatskoga glumišta –

¹⁴ *Počelo je s putujućim družinama*. Vjesnik, listopada 1982. Citirano prema: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000. str. 6.

¹⁵ Mucić, Dragan. *Prvih četrdeset godina: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku: 1907.-1941.*, Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek, 2010. Str. 32.

¹⁶ Ibid, str. 40

¹⁷ Ibid, str. 48

¹⁸ Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. Str. 18.

Aleksandar Gavrilović, Josip Pavić, Mihajlo Milovanović, Leposava Jovanović i Tošo Stojković.¹⁹

Dok su glumci osječkog ansambla morali nastupati van Osijeka (u Varaždinu, zatim u Karlovcu) u Osijeku po četrnaesti put gostuje (od 9. 10. do 5. 12. 1907) Srpsko narodno pozorište iz Novoga Sada, stoga angažirani glumci, kazališno osoblje i rodoljubi izražavaju želju da se što prije otvori hrvatsko kazalište u Osijeku kako bi mogao nastupiti sastavljeni osječki ansambl.²⁰

Dakle, 3. prosinca 1907. Srpsko narodno pozorište završava svoje gostovanje u Osijeku pa se sastavljen ansambl Hrvatskog narodnog kazališta mogao vratiti u svoj matični grad i predstaviti se svojim budućim građanima. Rodoljubi i građanstvo svakodnevno su pratili vijesti iz Varaždina i Karlovca o uspjehu svojih glumaca²¹ te su s nestrpljivošću iščekivali povratak glumaca i otvorenje hrvatskoga kazališta u matičnom gradu. Veliki kazališni spektakl te povijesno-kulturni događaj za Osijek održan je 7. prosinca 1907. u prepunom gledalištu, iskićenom cvijećem i bogatim uresima. Zajčeva uvertira Gundulićevoj *Dubravki*, dramske ilustracije Bukovčeva zastora iz pera Milana Ogrizovića *Slava preporoditeljima* dopisane za tu prigodu te prvi čin opere Bedřicha Smetane *Prodana nevjesta* pokazali su umjetničke domete svekolikog ansambla i odredili putokaze kojima će novo osnovano kazalište ići.²²

¹⁹ Ibid.

²⁰ Mucić, Dragan. *Prvih četrdeset godina: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku: 1907.-1941.*, Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek, 2010. Str. 54.

Bilješka: Srpsko je narodno pozorište iz Novoga Sada gotovo 50 godina sve do 1907. bilo najčešći kazališni gost.

²¹ Ibid, str. 76.

²² Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. Str. 18.-19.

2. Osnivanje glumačke škole

2.1. Osječki pokušaj

2.1.1. Zagrebački pokušaj i realizacija

Prvi glumci osječkog Hrvatskog narodnog kazališta igrali su na pozornici svim žarom svoga srca. S kolikom kritičnošću ocjenjivali ondašnju glumačku kreativnost, ne može se posumnjati u određenu umjetničku razinu što su je predstavljali domaćoj kazališnoj sceni. Iako je bilo mnogo rodoljubnog zanosa, retorike i teatralnosti, sentimentalnih izljeva i slavopojki, zakašnjelog ilirizma i njegovom romantikom,²³ kasnije su ti glumci dokazali da im je njihov poziv definitivno bio na prvom mjestu. Ti glumci nisu bili početnici u svome poslu; u društinama i kazalištima iz kojih su se regrutirali i stigli u Osijek stekli su svoju takozvanu glumačku naobrazbu. Svoje su glumačko iskustvo stjecali na pozornici pa su tako bili upoznati i naviknuti na kazališne daske te su se s lakoćom mogli razvijati u profesionalne teatarske pregaoce.²⁴ Uz konstantne nastupe, sreća osječkog HNK bila je u tome što je imala iskusnog kazališnog stručnjaka, Nikolu Andrića, koji je umio osječku družinu za kratko vrijeme vješto i izvrsno pripremiti i od bivših putujućih glumaca stvoriti valjane umjetnike.²⁵

Kazališne su se sezone nizale, osječki je ansambl u desetak godina djelovanja imao više od dvije tisuća nastupa u različitim predstavama; kazališni su uspjesi cvjetali sve do osamnaeste sezone, 1924./1925. godine, kada dolazi do razilaženja ansambla te kada se pokreće prva škola za glumce u Osijeku. Smanjivanje subvencija te uskraćivanje novčanih poticaja uvelike je utjecalo na krizu osječkog kazališta koja je potrajala još nekoliko godina za redom. Prva posljedica novčanih poteškoća bila je odlazak glumaca iz kazališta, što je bila i najveća opasnost za kazališnu budućnost. Budući da ih nisu mogli zadržati, uprava početkom sezone osniva u Osijeku Dramsku i opersku školu želeći na taj način nadomjestiti glumačke kadrove koji su odlazili.²⁶ Škola je bila besplatna, najbolji glumci i radnici u kazalištu podučavali su bez naknade, no unatoč svemu, škola nije uspjela odgojiti očekivani pomladak jer se od »od glume nije moglo živjeti« u to vrijeme.²⁷ A smrću dramskog prvaka Milivoja Barbarića, koji je svojim velikim glumačkim iskustvom, izvanrednim jezikom i izvanrednom dikcijom, sa starijim glumcima Stojkovićem, Gavrilovićem i Milovanovićem služio kao primjer i uzor mlađim

²³ Mucić, Dragan. *Prvih četrdeset godina : Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku: 1907.-1941.*, Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek, 2010. Str. 90

²⁴ Ibid, str. 91.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid, str. 230.

²⁷ Ibid.

glumcima u HNK u njihovom razvoju,²⁸ još se više smanjio broj starijih glumaca. Takva je situacija (pogotovo u ranim pedesetima) bila višegodišnja boljka osječkog kazališta: stalna fluktuacija dramskoga (i glazbenoga) ansambla i dotok novih glumaca iz drugih sredina koji su stasali na raznovrsnim tradicijama onemogućivali su stalno ustaljenje umjetničkog obilježja i uspostavu sustavnog repertoara.²⁹ Osim pokušaja osnivanja škole u Osijeku, redatelj Aleksandar Verščagin osnovao je Dramski studio gdje su se održavali satovi glume i kazališne teorije³⁰, no usprkos malim pokušajima izobrazbe glumaca, većina članova osječkog ansambla bili su nadareni zaljubljenici u umjetnost koji nisu prošli podrobniju glumačku izobrazbu, nego su vještinu i društvenu potvrdu stjecali u stalnim scenskim kušnjama. Stalni nastupi, različiti redateljski pristupi kao i procjena kazališne kritike bili su jedini »profesori« koji su pažljivo pratili umjetnički razvoj svakog pojedinca, isticali vrsnoću ostvarenja i kroz usporedbu gradili glumčev umjetnički i stvaralački portret. I dok je izobrazba glumaca osječkog ansambla prepuštena praksi te će proći još neko vrijeme do realizacije institucionalne obrazovno-odgojne ustanove, u Zagrebu ideja o osnivanju glumačke škole te o njezinoj realizaciji seže od 1840. godine kada je Ivan Mažuranić to isto zapisao u *Danici ilirskoj*.³¹ Mažuranićeva se ideja o razvoju umjetničkog školstva na području dramske umjetnosti i kazališta prvo pravnički realizirala odlukom Hrvatskog sabora 1861. u zakonskom Članku 67. U tom je zakonskom članku *O kazalištu jugoslavenskom trojedne kraljevine* zapisano:

§ 7. Odbor ima utemeljiti u Zagrebu učilište za osoblje kazališno, zatim imenovati i plaćati viešta učitelja.³²

Potaknut kazališnom situacijom u kojoj glumački ansambl čine diletanti³³ ili glumci iz putujućih družina, Stjepan pl. Miletić 1896. godine utemeljuje učilište pod nazivom *Hrvatska dramska škola*. Na svoju brigu i na svoj trošak, u suradnji s Narodnim zemaljskim glazbenim zavodom koji daje prostorije, Miletić ustrojava školu i oblikuje nastavni program. Škola je djelovala godinu dana, a od trideset pristupnika, na kraju ih je upisano samo sedam. Nakon svakog tečaja održane su učeničke produkcije na pozornici Hrvatskog zemaljskog kazališta, a krajem svibnja 1898. održana je i predstava prve generacije glumaca.

²⁸ Ibid.

Bilješka: Usporediti s fusnotom broj 401.

²⁹ Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. Str. 26.

³⁰ Ibid.

³¹ Midžić, Enes. *100 godina školstva u dramskoj umjetnosti (od 1896 do 1996. i malo dalje)*, 1997., uz manje dopune 2004. URL: <http://snimanje.adu.hr/stivo/tekst04-1.html> (2015-04-11)

³² Ibid.

³³ **diletant**, 1. nestručnjak; čovjek koji se bez stručne spreme, samo sebi za zadovoljstvo, površno bavi nekom znanostu ili umjetnošću; *isp.* amater; 2. nevježa; 3. glumački dobrovoljac; neprofesionalni glumac. Preuzeto iz: Klaić, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Školska knjiga, 2007. Str. 299.

Osim Miletićevog prvog pokušaja osnivanja škole, najznačajnije treba istaknuti osnutak druge glumačke škole za izobrazbu glumaca koja je započela s radom kao provizorni kazališni zavod u listopadu 1919. godine.³⁴ Boravak poznatog ruskog redatelja i glumca Jurija Erastoviča Ozarovskoga, vrsnog glumačkog pedagoga koji je praksu stekao na petrogradskoj glumačkoj akademiji, u Zagrebu 1919., dobro je došao za Gavelline planove o osnivanju druge glumačke škole. Imajući Ozarovskog u planu kao nastavnika glume i jednog od temeljnih stupova druge glumačke škole u Zagrebu,³⁵ Gavella osmišljava nastavni plan i program institucije za izobrazbu glumaca te 15. rujna 1919. nudi vladi Kraljevine SHS prijedlog o pripremama za osnutak *dramatske škole*³⁶ kao privremeno rješenje za obuku glumaca dok se ne osnuje glumačka akademija. Potreba za osnutkom takve ustanove, Gavella obrazlaže sljedećim argumentima:

- a) Glumačka je umjetnost usko vezana za organizaciju skupina u kojima će oni najveći talenti (geniji) tražiti podršku »vještih, spremnih i savjesnih umjetničkih radenika«.³⁷
- b) Riječ i gesta kao materijali glumačke umjetnosti vezani su uz psihofizičke funkcije života, one se svakodnevnom životu nesvjesno obavljaju te je glumcu potreban mukotrpan i metodičan rad kako bi uspio glumačka umjetnička sredstva svjesno i pravilno probrati, regulirati i upotrijebiti, izlučiti ih iz iskustvenog mehaničkog reagiranja.
- c) Naša je jezična kultura neizgrađena i za razliku od nacija s ustaljenom jezičnom i društvenom kulturom i obrazovanošću, nemoguće je da u takvom kulturnom prostoru glumac početnik nađe uzore od kojih će moći učiti i izgrađivati glumačku osobnost. Glumačka škola, a u budućnosti i pozornica, pridonijela bi širenju pravilnog akcenta i izgovora jer dotadanji glumci, prema Gavellinu mišljenju, nisu u potpunosti svladali jezične tehnike i time bi škola vršila zadaću opće kulturne vrijednosti.
- d) Otvaranje novih pozornica diljem Kraljevine SHS iziskuje potrebu za kvalitetnim glumačkim podmlatkom koji će stvarati glumačka škola.

³⁴ Trojan, Ivan. *Ogrizovićevi zapisi o Gavellinim režijama* u: Dani Hvarškoga kazališta, *Gavella – riječ i prostor*, ur. Boris Senker, Vinka Glunčić-Bužanić; br. 39; Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Split: Književni krug, 2013. Str. 291.

³⁵ Trojan, Ivan. *Ogrizovićevi zapisi o Gavellinim režijama* u: Dani Hvarškoga kazališta, *Gavella – riječ i prostor*, ur. Boris Senker, Vinka Glunčić-Bužanić; br. 39; Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Split: Književni krug, 2013. Str. 292.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid. Citirano prema: Ogrizović, Milan. *Glumačka škola u Zagrebu. Njezin postanak, historijat i razvoj od provizornog kazališnog zavoda do državne škole*, Tisak Kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1922.

- e) Nedopustivo je da se novi glumački talenti otkrivaju pukom slučajnošću te da su početnici prepušteni individualnom nesustavnom obrazovanju.
- f) Svakodnevno apliciraju mladi u želji da se posvete glumačkoj struci.³⁸

Budući da je Gavella osmislio nacrt plana i programa za glumačku školu (stručan izvedbeni plan umjetničke institucije, konkretan popis kolegija, njihovo stručno obrazloženje uz popis pripadajućih predmetnih nastavnika³⁹), njegov se nacrt prihvaća vladinom uredbom od 23. listopada 1919. godine te se daje zeleno svjetlo za djelovanje škole za godinu 1919./20, da bi kazališna institucija s nastavom započela 12. siječnja 1920. godine.⁴⁰ Iste godine, 18. veljače, Gavella postaje ravnateljem, a nepuna dva mjeseca poslije zamjenjuje ga Branimir Vizner - Livadić, a Gavella ostaje nastavnik u školi. Odlukom bana Hrvatske i Slavonije od 3. kolovoza 1920. godine, iz provizornog kazališnog zavoda nastaje državni zavod pod nazivom Glumačka škola u Zagrebu s Gavellinim presudnim značajem za njezino utemeljenje.⁴¹

Mijenjajući ustroj, oblik nastave, nastavnike i uprave s određenim prekidima, škola je mijenjala naziv i vremensko trajanje. Prvo djeluje kao Državna glumačka škola (1920.-1929.), Glumačka škola (1939. – 1944.), Zemaljska glumačka škola (1945.-1950.)⁴² No, škola nije bila dijelom školskoga sustava, tek 1950. godine glumačka izobrazba dobiva fakultetski status utemeljenjem Akademije za kazališnu umjetnost,⁴³ koja je tijekom svog razvoja također mijenjala nazive u Akademija kazališne i filmske umjetnosti, Akademija za kazalište, film i televiziju i Akademija dramske umjetnosti čiji naziv ostaje do dana današnjeg.

Sve su te glumačke škole, u kojima je obrazovana većina glumaca, do osnutka akademije, kada stječu akademsku autonomiju, bile preteča Akademiji za kazališnu umjetnost koje su mijenjale svoj domicil te su im kao matične ustanove bili Hrvatski glazbeni zavod i Hrvatsko narodno kazalište.⁴⁴

Osnivanjem kazališne obrazovne institucije u Zagrebu vrlo je bitna značajka za kulturni život Hrvatske. Glumci se školuju i nakon diplomiranja stječu profesionalni glumački status, a prije

³⁸ Ibid. 292.-293.

Bilješka: svi navedeni argumenti izvorno preuzeti iz članka

³⁹ Trojan, Ivan. *Ogrizovićevi zapisi o Gavellinim režijama* u: Dani Hvarškoga kazališta, *Gavella – riječ i prostor*, ur. Boris Senker, Vinka Glunčić-Bužanić; br. 39; Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Split: Književni krug, 2013. Str. 293.

⁴⁰ Ibid, str. 294.

⁴¹ Ibid, str. 293.-294.

⁴² Midžić, Enes. *100 godina školstva u dramskoj umjetnosti (od 1896 do 1996. i malo dalje)*, 1997., uz manje dopune 2004. URL: <http://snimanje.adu.hr/stivo/tekst04-1.html> (2015-04-13)

⁴³ Tourism Club. *Kazalište - kronologija i ličnosti*, 2006. URL: <http://www.tourism-club.com/index.php?option=info&task=details&ID=115&entityID=0&Itemid=1&levelID=13&tb=0> (2015-04-13)

⁴⁴ Midžić, Enes. *100 godina školstva u dramskoj umjetnosti (od 1896 do 1996. i malo dalje)*, 1997., uz manje dopune 2004. URL: <http://snimanje.adu.hr/stivo/tekst04-1.html> (2015-04-13)

osnutka pozornicom igrali su neobrazovani glumci. Time kazališna djelatnost dostiže novu profesionalnu razinu u kojoj glumci stječu teorijska i praktična znanja za svoj poziv.

Akademija za kazališnu umjetnost uvelike je utjecala na kazališni život u Zagrebu, no njezino postojanje proširit će se kasnije i na druge gradove te će utjecati na njihov kazališni život, posebice u Osijeku.

3. Osječka kazališna svakodnevnica 60-ih

3.1. HNK, alternativne scene i dječje kazalište

Druga polovica 20. stoljeća početak je novog razdoblja u povijesti osječkog kazališnog života. Umjetnički prijelomi u osječkome Narodnome kazalištu utjecat će na opća scenska zbivanja u gradu.⁴⁵ No, koliko je god kazališno strujanje htjelo biti aktivno i aktualno, primjena je bila usporena, noseći iz druge polovice 20. stoljeća teško rješive i dugotrajne probleme. Narodno je kazalište tridesetih godina bilo poznato središte aktivnih glumačkih i pjevačkih prvaka, a u šezdesetima raspisuje natječaje ne bi li koliko-toliko popunilo svoje redove odgovarajućim umjetnicima.⁴⁶ Najteža se situacija očituje u dramskome ansamblu. S jedne strane problematičan je pritok mladih članova, većinom zanesenjaka s iskustvom stečenim na amaterskim scenama ili tek djelomične stručne izobrazbe⁴⁷ te je time upitna kvaliteta scenske realizacije i estetskog oblikovanja predstava. A s druge strane, jezgra dramskog ansambla, duboko srasla s osječkim kazalištem, stvorila je svoju maniru igre kao i temeljito praktično znanje.⁴⁸ Kao što to obično biva s kazališnim kućama, pojedine glumačke obitelji dale su pečat institucijama u kojima su djelovale, tako je to u Osijeku nekoliko naraštaja činila obitelj Gavrilović.⁴⁹ Starosjeditelji osječkog Narodnog kazališta – Aco, Mica, Miodrag ml., i Mira Gavrilović – svoju glumačku vještinu, znanje i iskustvo prilagođavaju i prenose na tek pristigle glumce – Frano Krtić, Frane Tadić, Izidor Munjin⁵⁰, Mima Vuković, Ana Kramarić, Andrea Šarić, Ružica Lorković⁵¹, Ico Tomljenović i Duško Vujnović – buduće nositelje glavnih uloga dramskog programa.⁵²

Uzajamna suradnja tadašnjih redatelja (Aleksandar Gavrilović, Ivan Marton i Branko Mešeg koji je ravnatelj Drame), scenografom Eduardom Grinerom i kostimografkinjom Aurelijom Branković donosi plodne rezultate iz koji će neki od glumaca – Frano Krtić, Izidor Munjin, Ružica Lorković i Ico Tomljenović⁵³ – postati umjetnički stupovi osječkog dramskog ansambla.

⁴⁵ Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. Str. 119.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Isidor Munjin proveo je svoje kazališno naukovanje u Mostaru. Podatak preuzet iz: Stanojević, Ljubomir. *Markantni prvak*. Hrvatsko glumište, broj 44-45 (2010.) str. 49.

⁵¹ Završila Zemaljsku glumačku školu u Zagrebu. Podatak preuzet iz: *Hrvatske enciklopedije*,. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, sv. 6, 2004. Str. 645.

⁵² Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. Str. 120.

⁵³ Ibid.

Repertoar, koji je obuhvaćao klasična djela svjetske i hrvatske baštine, obećavao je uspješne sezone koje bi opravdale povijesno priznat zalog.⁵⁴ No, generacijska neusklađenost ansambla i takvo repertoarno kazalište nije uspjelo pružiti Drami dovoljan prostor da slobodno umjetnički propita svoje želje i mogućnosti.⁵⁵ Uz osječko Narodno kazalište, stvara se Komorna scena gdje se predstave izvode izvan službenog programa, a svrha im je iskušavanje i stvaralačka nadgradnja mladih glumaca i nadarenih pojedinaca⁵⁶ koji će se posvetiti glumačkoj struci. Osim Komorne scene, izvan Narodnog kazališta osnovana je početkom šezdesetih i Eksperimentalna scena Tribine mladih pod pokroviteljstvom općinskog Odbora za kulturu.⁵⁷ I na toj Eksperimentalnoj sceni, oko koje su se okupljali pretežno studenti, osim književna predavanja, projekcije filmova, održavale su se povremeno i predstave. Iako Komorna i Eksperimentalna scena nisu dugo trajale, njihov je osnutak i postojanje najavio kulturni i estetski paralelizam s programom Narodnoga kazališta.⁵⁸ Pojedinci koji su se htjeli baviti kazališnom umjetnošću mogli su na takvim scenama iskušati svoje prve glumačke korake te si time stvoriti put prema kazališnim stazama.

Dramski ansambl sve do sredine šezdesetih ostvaruje niz predstava raznovrsnih po poetičkoj i sadržajnoj fakturi⁵⁹ što je ne samo glumačkim prvacima (Ružica Lorković, Izidor Munjin i Frano Krtić) već i ostalim glumcima (Mira Kurić-Brlek, Ela Špicmiler, Vera Ignjatović, Davor Herceg, Stjepko Janković, Rade Špicmiler i Mirko Bulović) omogućivalo da pokažu svoje sklonosti i sposobnosti u rasponu od karakternih do složenih komičarskih uloga.⁶⁰ Izvodeći što više predstava, glumci su kovali svoj zanat te time stjecali glumačke sposobnosti i vještine.

Kada su početkom šezdesetih oživjele alternativne scene poput Komorne scene i Eksperimentalne scene, one su bile vremenski znakovi sazrijevanja drukčijih umjetničkih nazora. Sljedećih godina njihovu kulturnu i estetsku usmjerenost preuzima Centar za kulturu i umjetnost Narodnog sveučilišta "Božidar Maslarić", čiji je voditelj Dejan Rebić, no ni on nije uspio svojom brojnošću i učestalošću uprizorenja doseći obilježje stalnog i društveno potvrđenog kazališta.⁶¹

Uspjeh kazališne alternativne scene više je odjeknuo u utemeljenom Mini-Teatru, a njegov voditelj bijaše Branko Mešeg⁶² koji nakratko napušta Narodno kazalište. Mini-Teatar je, prema

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Ibid, str. 121.

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid, str. 122.

⁶⁰ Ibid.

⁶¹ Ibid, str. 129.

⁶² Branko Mešeg, redatelj, intendant. Školovao se u Zagrebu i Splitu, a poslije gimnazijske mature upisuje Pravni fakultet u Zagrebu. Godine 1939. prelazi na Glumačku školu pri Hrvatskome državnom kazalištu u Zagrebu koju diplomira 1942. Angažiran od 1942. do 1945. kao glumac u Hrvatskom državnom kazalištu u Zagrebu. U

Mešegu trebao vratiti dostojanstvo riječi u njezinoj umjetničkoj sveobuhvatnosti, ali i istaknuti onu dramsku riječ koja prožima mladog čovjeka.⁶³ Smješten u podrumskim prostorijama negdašnjeg Radničkog doma, u najstarijem dijelu Osijeka, u Tvrđi, Mini-Teatar imao je vrlo bogat sadržaj događanja: od filmskih projekcija, predavanja, predstavljanja knjiga, nakladničke djelatnosti koja objavljuje poeziju i prozu pisaca početnika pa sve do glumačkih tečajeva za nadarene studente.⁶⁴ Glumačke tečajeve Mešeg ostvaruje u suradnji s profesionalnim glumcima – Ružicom Lorković i Izidorom Munjinom – koji donose mogućnost upoznavanja studenata s glumačkim vještinama i sposobnostima pa tako neki zanesenjaci poput Milenka Ognjenovića postaju članovi osječkog Narodnog kazališta. Treba naglasiti da Mini-Teatar nema stalni ansambl, već se glumci angažiraju prema potrebi komada ili održavanja glumačkih tečajeva pa osim glumačkih veterana poput Frana Krtića, Izidora Munjina, Ele Buđić, Milenka Ognjenovića, Mire Brlek-Kurić i Franje Majetića), nastupaju još i amateri, budući studenti zagrebačke akademije⁶⁵ (Inga Appelt).⁶⁶

Branko Mešeg uvijek je pokazivao interes za napredovanje kazališnog amaterizma u Slavoniji (zato mu je pogodovao miniteatarski angažman jer ondje je mogao isticati društveno-kulturno značenje scenskog amaterizma), ne samo iz pragmatičnih pobuda, već i kao konkretnu mogućnost angažiranja istaknutih glumaca-amatera osječke Drame.⁶⁷

Pored Narodnog kazališta i Mini-Teatra kulturna događanja upotpunjava i treće osječko profesionalno kazalište, Dječje kazalište "Ognjen Prica" (današnje Dječje kazalište Branka Mihaljevića). Dječje profesionalno kazalište okupilo je mnoge profesionalne umjetnike poput redatelja Ivana Martona, scenografe Eduarda Grinera, Dragu Piskača i Ivana Šubarića te koreografkinju Sofiju Cvjetičanin, a od samog početka njegova djelovanja okuplja i stalnu umjetničku ekipu (redatelji Ivan Balog i Zorka Festetić, scenograf Zvonimir Manojlović, glazbeni suradnici Branko Mihaljević, Julije Njikoš i Dragutin Savin te koreografkinja Sofija

Hrvatskome narodnom kazalištu u Osijeku djeluje od 1951. do 1981. Značajno razdoblje njegova djelovanja je u Centru za kulturu i umjetnost 1967., a zatim umjetničko vođenje 1968.-1971. Autor je kazališno povijesnih tekstova i rasprava te urednik monografije *Kazališne tradicije grada Osijeka. HNK 1907. - 1982.* Podaci preuzeti iz: Bogner-Šaba, Antonija. *Kazališni čovjek Branko Mešeg, u: 100. godina Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku : povijest, teorija i praksa - hrvatska dramska književnost i kazalište / Krležini dani u Osijeku 2007.* ; priredio Branko Hećimović. Zagreb : Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta ; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku : Filozofski fakultet, 2008. Str. 165.

⁶³ Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. Str. 130.

⁶⁴ Ibid.

⁶⁵ Bogner-Šaban. *Kazalište u povijesti i pamćenju. Rasprave, osvrti, sjećanja*, Osijek: Ogranak Matice hrvatske u Osijeku, 2011. Str. 64.

⁶⁶ Bogner-Šaba, Antonija. *Kazališni čovjek Branko Mešeg, u: 100. godina Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku : povijest, teorija i praksa - hrvatska dramska književnost i kazalište / Krležini dani u Osijeku 2007.* ; priredio Branko Hećimović. Zagreb : Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta ; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku : Filozofski fakultet, 2008. Str. 178.

⁶⁷ Ibid, 176.

Cvjetičanin).⁶⁸ Ansambl dječjeg kazališta bio je sastavljen od djece, pa su estetski i stvaralački dometi uprizorenja⁶⁹ prvenstveno ovisili o njihovoj glumačkoj, pjevačkoj i plesnoj sposobnosti. Zbog toga je postojao pedagoški Dramski studio na čelu sa Zorkom Festetić i Baletni studio koji je vodila Sofija Cvjetičanin⁷⁰ čiji je višemjesečni rad dao godišnje javne dramske i baletne produkcije.

Kazališni je život dosezao svoj uspjeh laganim korakom, od Hrvatskog narodnog kazališta pa do pokušaja stvaranja alternativne kazališne scene. Dramski repertoar usredotočuje se na suvremene svjetske i hrvatske pisce, ali ne zapašta ni svoje tradicionalno usmjerenje – oživljavanje baštine.⁷¹ Osim dramskog repertoara i operni je repertoar imao poseban procvat. Izvode se Puccinijeva, Verdijeva, Donizettijeva i Straussova djela. Kazališni uspjeh iz šezdesetih nastavio se i u sedamdesetim godinama prošloga stoljeća. Osječko kazalište mnogo gostuje (Đakovo, Županja, Vukovar, Vinkovci i Slavonski Brod), izvode se predstave, otkrivaju se novi autori kazališnih komada, no unatoč malim uspjesima, u osječkom je dramskom ansamblu vladala takozvana glumačka zasićenost. Članovi osječkog dramskog ansambla dosegli su svoj životni i profesionalni zenit, igrajući u sezoni po sedam-osam premijera,⁷² te je bilo prijeko potrebno pomlađivanje dramskog ansambla ne samo zbog starosti glumaca već i zbog stvaralačkih razloga. Jedan od izlaza koji je mogao riješiti nastali problem našao se u dugo razmatranoj ideji o osnutku kazališnog studija pri Pedagoškoj akademiji, ali realnost se opet svela na prijam glumaca koji većinom ne ispunjavaju ili tek djelomično podliježu obrazovnim zakonima struke,⁷³ stoga takva ideja svoju realizaciju ostvaruje u osamdesetim godinama prošloga stoljeća.

⁶⁸ Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. Str. 174.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Ibid.

⁷¹ Ibid, str. 134.

⁷² Ibid, str. 140.

⁷³ Ibid.

4. Suradnja Zagreba i Osijeka

4.1. Osnivanje dislociranog studija glume u Osijeku

Akademija u Zagrebu (od 1950. godine pa nadalje) svoju je djelatnost usmjerila na misionarsku bit glumstva, na oživljavanje umjetničkih tradicija i kazališnih veza koje su živjele u prijašnjim glumačkim školama, na što dublju stručnu pripremu budućih glumaca i suočavanje s novom problematikom koju je donijela nova stvarnost kazališnog života.⁷⁴ Studij Glume i Kazališne režije, s kojima akademija započinje visokoškolsko djelovanje, uspostavljaju elektori dr. Branko Gavella, dr. Drago Ivanišević i Ranko Marinković⁷⁵ koji biraju prve nastavnike i postavljaju nastavni program. Osim nastavnika za umjetničku nastavu, oblikuje se i korpus nastavnika za teorijsku nastavu te asistenti koji su se konstantno izmjenjivali.⁷⁶ Na Akademiji studiraju osječki polaznici koji postaju glumcima ili redateljima (Fabijan Šovagović, Antun Tonči Vrdoljak, Nada Murat, Zlatko Madunić, Zdenka Anušić, Inge Appelt, Dunja Rajter i dr.)⁷⁷ te su se ti isti polaznici i ostali akademici koji su djelovali na Akademiji u Zagrebu (ostala imena navedena u fusnosti br. 76) uz intendanta Branka Mešega, direktora drame Dejana Rebića našli u

⁷⁴ Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996. Str. 222.

⁷⁵ Midžić, Enes. *100 godina školstva u dramskoj umjetnosti (od 1896 do 1996. i malo dalje)*, 1997., uz manje dopune 2004. URL: <http://snimanje.adu.hr/stivo/tekst04-1.html> (2015-04-20)

⁷⁶ Uz nastavnike za teorijsku nastavu poput Marinkovića i Ivaniševića čini i prvi rektor dr. Josip Škavić, dr. Slavko Batušić, dr. Bratoljub Klaić, dr. Mihovil Komba, kasnije angažiran Vinko Tecilazić. Kao asistenti na području teorijskih predmeta počinju 60-ih godine raditi i dr. Vlatko Pavletić, dr. Nikola Batušić, dr. Vladan Švacov i dr. Đurđa Škavić. U to su vrijeme nastavnici vanjski suradnici dr. Vladimir Vratović, dr. Vladimir Filipović i dr. Jakov Bratanić. Početkom 60-ih godina nakon smrti dr. Branka Gavella vodstvo akademije preuzima Kosta Spaić. Uz Spaića nastavu glume vode kao stalni ili pak honorarni nastavnici Joško Juvančić, Georgij Paro i Božidar Violić. Juvančić je stalni nastavnik od 1960. godine, Violić od 1971. godine, a Paro od 1986. godine. Krajem 60-ih odnosno početkom 70-ih godina kao nastavnici glume dolaze Tomislav Durbešić, Izet Hajdarhodžić, Božidar Violić i Drago Krča, a kao asistent Angel Palašev. Krajem 70-ih i početkom 80-ih godina dolaze kao nastavnici glume Tomislav Radić, Rade Šerbedžija, a kao asistenti Damir Munitić i Maja Freundlich. Krajem 80-ih za nastavnika na glumi dolaze Matko Sršen i Neva Rošić, a kao asistent Krešimir Dolenčić. Šerbedžija i Dolenčić su samo kraće vrijeme bili stalni nastavnici na akademiji. Sredinom 90-ih godina za nastavnike na glumi dolaze Joško Ševo, Koraljka Hrs i Želimir Mesarić, a zatim i Helena Buljan.

Na Scenskom govoru nastavnici su Mila Turić, Zlatko Crnković i Antun Lonza. Lonza i Crnković dolaze na akademiju kao stalni nastavnici tek početkom odnosno krajem 80-ih godina. Uz Tomislava Rališa koji je na Akademiji prvotno angažiran kao asistent, a zatim i nastavnik, početkom 2000-ih za nastavnika na Scenskom govoru dolazi Suzana Nikolić, a za asistenta Ivana Buljan.

Scensko kretanje od 70-ih godina vodi Ivica Boban, a za pojedine discipline bili su tijekom godina angažirani vanjski nastavnici kao na pr. Milko Šparnblek, Tihana Škrinjarić, Mare Sesardić, Antun Marinić, Ivan Ivančan i dr. Krajem 90-ih mare Sesardić dolazi za stalnog nastavnika. Podaci preuzeti s ove stranice: Midžić, Enes. *100 godina školstva u dramskoj umjetnosti (od 1896 do 1996. i malo dalje)*, 1997., uz manje dopune 2004. URL: <http://snimanje.adu.hr/stivo/tekst04-1.html> (2015-04-20)

⁷⁷ Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996. Str. 222.

jednom zajedničkom vremenskom i prostornom razdoblju u kojem su realizirali ideju iz sedamdesetih godina: osnutak kazališnog studija u Osijeku. Upravo navedena imena osnovali su i vodili prvi dislocirani studij glume izvan Zagreba, osječkog studija. Osnivanjem osječkog studija pokušalo se spasiti Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku jačanjem dramskog ansambla. Koliko god su sedamdesete bile uspješne, toliko su postojale i kazališne poteškoće: osječki akademici nisu se vraćali u Osijek, razina umjetničkog ansambla bila je neodgovarajuća, manjak glumaca ili odustajanje od članstva u osječkoj drami;⁷⁸ 1975. godine zbog dotrajalosti zgrade zatvoreno je gledalište kazališta, a otvoreno je improvizirano gledalište na samoj pozornici, sve do obnove zgrade 1985. godine.⁷⁹ Da bi kazališni život u Osijeku i Slavoniji opstao te da ozbiljan repertoar ponovno bude redovit, bilo je krajnje potrebno poduzeti akciju koja bi vratila umjetničko-kazališnu snagu. Osijek je na kraju krajeva u drugoj polovici 19. stoljeća poslije Zagreba bio najvažnije kulturno središte Hrvatske⁸⁰ stoga osnivanje visokoškolske kulturne snage⁸¹ bio je događaj koji se trebao dogoditi, samo je bilo pitanje trenutka i vremena.

Kao akceleratorom razvoja pokazala se Zajednica općina Osijek koja je osigurala osnivanje Sveučilišta u Osijeku 1975. godine. Uz osnivanje, Zajednica općina nastoji osigurati povoljnije uvjete za nove studije koje niču: poslije ekonomije i prava; medicine i elektrostrojarstva, građevinarstva, pa i za novi Pedagoški fakultet, koji je uspostavljen prerastanjem Pedagoške akademije 1978. u fakultet.⁸²

Budući da je tada Akademija za kazalište, film i televiziju u Zagrebu sebe smatrala odgovornom za stanje hrvatskog glumišta te je njegovala razvoj struke, 1978. godine prihvaća razgovore s Pedagoškim fakultetom i Hrvatskim narodnim kazalištem u Osijeku i davno zamisao za koju tada nisu postojali preduvjeti koji bi tu zamisao realizirali da će sustavno i planski početi s edukacijom glumaca, ne samo u Slavoniji nego i u drugim hrvatskim regijama i to u suradnji s tamošnjim kazalištima i visokoškolskim ustanovama, koji su temeljni preduvjet toj izobrazbi.⁸³

Akademija se obvezala da će organizirati cjeloviti četverogodišnji studij glume s kandidatima iz dotične regije odabranima na temelju klasifikacijskih ispita po istim vrijednosnim

⁷⁸ Bogner-Šaba, Antonija. *Kazališni čovjek Branko Mešeg*, u: *100. godina Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku : povijest, teorija i praksa - hrvatska dramska književnost i kazalište / Krležini dani u Osijeku 2007.* ; priredio Branko Hećimović. Zagreb : Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta ; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku : Filozofski fakultet, 2008. Str. 178.

⁷⁹ Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996. Str. 222.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid.

⁸² Ibid.

⁸³ Ibid.

mjerilima i po istom postupku koji su imali zagrebački studenti, a lokalna su kazališta morala u svojim ili drugim prostorima omogućiti praktičnu nastavu. Teorijski se dio nastave organizirao u suradnji s pedagoškim fakultetima pojedinih gradova, s time da su predavači najvažnijih studijskih kolegija bili iz Zagreba. Ovakva se prihvaćena zamisao počela najprije ostvarivati u Osijeku.⁸⁴

Studij je utemeljen potpisivanjem *Samoupravnog sporazuma o međusobnoj suradnji u organizaciji i izvođenju studija na područnom odjeljenju glume AKFIT-a pri Pedagoškom fakultetu u Osijeku*.⁸⁵ U tom sporazumu utvrdili su se temeljni ciljevi i zadaci za zajedničko organiziranje i izvođenje nastave studija glume kao i načini i oblici ostvarivanja zajedničkih interesa i način financiranja. Akademija za kazalište, film i televiziju, Pedagoški fakultet i Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku preuzeli su obveze iz realizacije nastavnog plana i programa utvrđene člancima 5, 6. i 7.:

Članak 5.

Akademija za kazalište, film i televiziju i Pedagoški fakultet su nosioci nastavnog rada na studiju glume u Osijeku. U okviru toga će naročito AKFIT:

- 1. Organizirati i osigurati potreban broj odgovarajućeg nastavnog i stručnog kadra za izvođenje nastave na ovom studiju iz svojih redova, odnosno stručne suradnike*
- 2. Povjeriti izvođenje nastave općih programskih osnova nastavnicima Pedagoškog fakulteta u Osijeku*
- 3. Osigurati svakom studentu nastavni plan i program te popis literature za sve predmete.*

Članak 6.

Pedagoški fakultet u Osijeku će područnom odjeljenju glume u Osijeku:

- 1. Osigurati prostor za izvođenje nastave*
- 2. Osigurati nastavnike za opće programske osnove*
- 3. Osigurati stan za voditelja klase, odnosno do osiguranja stana plaćati hotelski smještaj*
- 4. Voditi evidenciju o studentima i polaganju ispita, uz suradnju studentske referade AKFIT-a*
- 5. osigurati nastavna sredstva (biblioteka i stručni rekviziti).*

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid, str. 223. Citirano prema: "Informacije" Pedagoškog fakulteta, III., br. 5, str. 7-11 od 2. listopada 1979.

Članak 7.

Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku će za izvođenje studija glume osigurati:

- 1. Besplatno korištenje kazališnih prostorija za izvođenje praktične nastave*
- 2. U toku čitavog studija omogućiti područnom odjeljenju glume izvođenje njegovih vlastitih produkcija u svojim prostorijama, a isto tako i nastupe studenata koji studiraju na Akademiji u Zagrebu*
- 3. Za vrijeme izvođenja nastave sa strane kazališnih umjetnika u Zagrebu, gostovanje tih umjetnika u drami HNK*
- 4. U dogovoru s Akademijom angažman studenata za izvođenje svojih redovnih predstava uz dogovorenu naknadu*
- 5. Sklapanje ugovora o zasnivanju radnog odnosa sa svim svršenim studentima područnog odjeljenja glume u Osijeku.⁸⁶*

Nakon što su se jasno odredile obveze institucija, sporazum se potpisao, a svečanost otvaranja Akademijina odjeljenja Studija glume upriličena je u Knjižnici Pedagoškog fakulteta 3. studenoga 1979. godine.⁸⁷ Na svečanom otvaranju bili su prisutni dekan Pedagoškog fakulteta Dušan Plećaš, dekan Akademije za kazalište, film i televiziju Vladan Švacov i republički ministar Stipe Šušar. U izlaganju je dekan Dušan Plećaš podsjetio da je bivša Pedagoška akademija ponudila studentima hrvatskog jezika i književnosti, a i zainteresiranim studentima drugih katedri studij glume u trajanju od dvije školske godine 1971./1972. i 1972./1973. Pod stručnim vodstvom profesora Stevana Štukelje 18 studenata slušalo je fakultativni kolegij glume. Od 18 upisanih studenata, ispit kolegija položilo je 16 studenata.⁸⁸ Iz tih dviju generacija proizašle su dvije darovite glumice i to Ana Bikić - Stanojević⁸⁹ i Radoslava Mrkšić⁹⁰ koje su još dan danas aktivne u svojoj struci. Također je dekan Plećaš spomenuo i omladinsku glumačku školu⁹¹ koju je vodio Branko Mešeg u Mini-Teatru te rezultate koje je postigla: nekoliko članova

⁸⁶ Ibid, str. 223./224.

⁸⁷ Ibid, str. 224.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ana Bikić - Stanojević studirala je u Zagrebu, a diplomirala na Pedagoškoj akademiji u Osijeku. Tijekom studija kroatistike apsolvirala je kolegij Glume pod vodstvom prof. S. Štukelje. Prvi angažman ostvarila je u Hrvatskome narodnom kazalištu u Varaždinu. Od 1972/3. do danas neprestance je u stalnom angažmanu u Hrvatskome narodnom kazalištu u Osijeku, u kojem je danas najstarija glumica po godinama i stažu.

Podaci preuzeti: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku URL: http://www.hnk-osijek.hr/hnk/index.php?option=com_content&view=article&id=114&Itemid=201 (2015-04-21)

⁹⁰ Radoslava Mrkšić studirala je na Pedagoškom fakultetu i ujedno polazila studij Glume pod vodstvom prof. S. Štukelje. Glumica u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku neprekidno od 1975. godine.

Podaci preuzeti: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku URL: http://www.hnk-osijek.hr/hnk/index.php?option=com_content&view=article&id=126&Itemid=213 (2015-04-21)

⁹¹ Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker;

koji su pohađali glumačke tečajeve, radionice te imali priliku da im mentor bude Branko Mešeg uspješno su nastavili studij u kazališnim akademijama.

Osim dekana Pedagoškog fakulteta, na toj svečanosti bilo je vrlo značajno obraćanje dekana Akademije za kazalište, film i televiziju, dr. sc. Vladana Švacova prvoj generaciji upisanih studenata⁹²:

Ja bih htio reći, prije svega, par riječi našim studentima u Osijeku, koji otvaraju, početkom svoga školovanja ovdje, novi proces za koji mislimo da će biti vrlo instruktivan i da će biti vrlo poučan, da će biti stvaralački pokušaj da se takav način školovanja, ne samo glumaca nego uopće scensko-predstavljačkog kadra, u našoj Republici nastavi i ojača. [...]

[...] Mi ćemo, naša Akademija, kroz nekoliko godina, mislimo u tijeku pet do šest godina, pokriti cijelu Republiku, takvim područnim odjeljenjima, i zato je vaš posao ovdje odgovorniji, i zato je vaš posao ovdje praćen s mnogo znatijeljnijim i mnogo obazrivijim pogledima nego što bi to bio slučaj kada bismo počinjali jednom vrstom djelatnosti koja ima svoje primjere u našem umjetničkom, pedagoškom nastojanju.

Lijepo je što ovdje u Osijeku radite u sredini koja ima za naša iskustva izvanredno razumijevanje. Mi danas počinjemo s jednom pustolovinom. Pustolovina je utoliko značajnija što radimo svi zajedno bez iskustva. mi ćemo svi zajedno putovati, dolaziti ovamo, vi ćete putovati u Zagreb, sretati se s vašim kolegama, izmjenjivati iskustva, pratiti kazališne predstave i raditi zajedno. Isto tako, tako će vaše kolege iz Zagreba dolaziti ovamo i vi ćete u toj razmjeni iskustava dolaziti i do novih spoznaja i do novih iskušenja.

Ono što se napravi ovdje u slijedećih pet godina, dok dvije generacije glumaca završe svoj posao, svoje školovanje, i permanentno i stalno ulaze u teatar, to će biti ne samo iskustvo nego i podrška svim našim nastojanjima da kazališni život u Republici obnovimo, da bude na razini kakva je nekada bila ne samo u Zagrebu već i u Osijeku. [...]

[...] dijelit ću uvjerenje svojih kolega s Akademije da je ovo dobra godina, da je rodila godina u Slavoniji i Baranji, što se tiče glumačke prinove.

Za dobrobit i uspjeh kazališnog života u Osijeku te osječkog dramskog ansambla, 1979. godina najavljujivala je zaista dobar početak.

Osijek : Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996. Str. 224.

⁹² Ibid. Citirano prema: *Studij glume pri Pedagoškom fakultetu*. "Informacije" PF-a III/1979. br. 9a, str. 5-7 od 5. studenoga 1979.

4.2. Prvi koraci osnovanog studija

4.2.1. Dvije generacije studenata glume

Kao što je dekan dr. sc. Vladan Švacov rekao u svom govoru da će Akademija kroz nekoliko godina pokriti cijelu Republiku područnim odjeljenjima, u Osijeku je otpočeo studij dviju generacija studenata i to prva od 1979./1980. godine, a druga od 1980./1981. Studij u Rijeci počeo je kao jednogeneracijski 1986./1987. godine, a isti takav studij u Splitu 1988./1989. godine. Tom suradnjom i proširivanjem studija na ostale gradove (Osijek, Rijeka, Split), zagrebačka je Akademija 120 godina nakon 1861. kada je ozakonjen saborski članak o utemeljenju kazališnog učilišta, učinila drugi veliki iskorak u povijesti hrvatskih profesionalnih kazališta. Tom odlukom prihvaćeno je programsko i kadrovsko *načelo kroatodisperzičnosti* za vodeće načelo i novi model u visoko učilišnom obrazovanju dramskih umjetnika u Hrvatskoj.⁹³ Osim toga uspostavila se i prva programska i kadrovska pedagoško-umjetnička kazališna zajednica s ciljem da ukloni kadrovske i druge smetnje daljnjem sustavnom umjetničkom uzdizanju i razvitku hrvatskih profesionalnih kazališta izvan Zagreba.⁹⁴

U Osijeku su prvi prijamni ispiti održani u lipnju 1979. godine za prvu generaciju studenata kojem su pristupili 39 kandidata. Ispitno se povjerenstvo sastojalo od ovih članova: Joško Juvančić, Fabijan Šovagović, Drago Krča, Ivica Boban, Bogdan Gagić, Dragan Mucić i Branko Mešeg. Ispitno povjerenstvo je od 39 kandidata odabralo osam, a Fabijanu je Šovagoviću, glumcu proizašlim sa slavonske, osječke amaterske scene,⁹⁵ udijeljena čast da vodi prvu generaciju. U prvu godinu studija, 1. rujna 1979. godine, upisani su ovi kandidati: Ivan Brkić, Velimir Čokljat, Damir Lončar, Davor Panić, Jasna Kovačević (Odorčić), Vlasta Ramljak, Antonija Schmidt i Željko Vukić, koji je tragično izgubio život nesretnim slučajem.⁹⁶ Upis prvih studenata glume bio je vrlo značajan događaj za grad Osijek koji od 18. stoljeća njeguje kazališnu kulturu te koji je bio medijski popraćen:

Davne 1736. godine umro je i pokopan u Osijeku neki siromašak kojem je u rubriku »zanimanje« bilo upisano – glumac; dvije stotine četrdeset i tri godine kasnije, u jesen ove godine, u gradu s najdužom kazališnom tradicijom u kontinentalnom dijelu Hrvatske – rođen je prvi studij glume kao (opet prvi) odjel Akademije za kazališnu i filmsku umjetnost otvoren izvan

⁹³ Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996. Str. 225

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Ibid.

⁹⁶ Ibid.

Zagreba. Ovaj, ali samo na prvi pogled, očekivani događaj zapravo je nesvakidašnji – bilo s koje ga strane promatrali. Ponajprije, napokon je jedna umjetnička akademija krenula stazama koje su još odavno utrle brojne visokoškolske ustanove što su bez mnogo muke pronašle zajednički jezik (i tekući račun) s udruženim radom. Osmero osječkih studenata glume, kojima će se dogodine pridružiti još toliko mladih kolega, prvi su glumci u povijesti našeg teatra koji se školuju za planirano, dakle gotovo zajamčeno radno mjesto.⁹⁷

Prednost otvaranja dislociranog studija u Osijeku bila je zajamčeno radno mjesto glumcu nakon završetka studija.

[...] Vjerujemo da ćemo iz ove i iduće generacije dobiti desetak dobrih glumaca..

- Koji neće, poput njihovih kolega što se ne daju u »provinciju« biti bez posla?

- Točno. Osim u kazalištu, preciznije Hrvatskom narodnom kazalištu, posla će biti i u našem »Mini-teatru«, dječjem kazalištu »Ognjen Prica«, a i u novootvorenom područnom RTV-centru.

Vjerujem da će netko od njih poželjeti da ode u Zagreb ili neki drugi centar tek kad ga budu obasuli konkretnim ponudama – dodao je moj sugovornik.⁹⁸

Osim profesora, građanstva i akademika iz kazališnih krugova, inicijativu su pohvalili i široke ruke prihvatili i upisani glumci:

Budući glumci, osmero studenata prve godine, nisu mi mogli mnogo reći: naglasili su jedino da ih podjednako raduje to što su se mogli upisati na Akademiju u svome gradu i brine što se zbog nedolaska predavača iz Zagreba ili Sarajeva svako malo ne održi neko njima posebno važno predavanje. [...]

[...] No da vidimo što kažu studenti:

Jasna Kovačević: - Potječem iz glumačke obitelji, a i sama sam, još kao dijete, stupila na daske. Žarko sam željela nastaviti obiteljsku tradiciju i vrlo sam sretna što ću to moći učiniti u ovako povoljnim okolnostima.

Antonija Schmidt: - Završila sam jezični smjer u osječkom Centru za usmjereno obrazovanje. Volim kazalište i nisam se dvoumila kad sam doznala da se otvara Akademijin odjel.

Vlasta Ramljak: - Najprije sam se namjeravala posvetiti studiju književnosti, ali sam promijenila odluku kad sam doznala da ću moći studirati glumu u svom rodnom gradu i da osim

⁹⁷ Martinović, Stjepo. *Taliniji miljenici-po SAS-u*. ARENA, listopad 1979. Citirano prema: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000. Str. 12.

⁹⁸ Ibid.

Bilješka: razgovor između novinara Stjepa Martinovića i voditelja novootvorenog studija glume dr. Dragana Mucića.

prijemnog ispita nema drugih prepreka. Zadovoljna sam načinom na koji se moj studij dosad odvija.

Ivan Brkić: - Izučeni sam strojar, ali sam bio tvrdo odlučio da ne studiram ništa drugo osim glume! Stoga sam propustio dvije godine čekajući priliku da se upišem na ovaj studij – vjerujem da nije bio uzalud.

Velimir Čokljat: - Također sam metalac, iz Belišća. Što da kažem osim da sam sretan što ću postati ono što sam u neku ruku bio od malih nogu. Sjećam se i sad kako sam izvodio predstavu hruštu pod trešnjom!

Željko Vukić: - Trebalo je da postanem ekonomist, ali odoh u glumce. Vjerujem da neću nikad požaliti.

Slično mi rekoše i Damir Lončar i Davor Panić – kao da su i oni, poput ostalih šestero, samo čekali trenutak otvaranja kolegija glume na osječkom Pedagoškom fakultetu.⁹⁹

Budući da je u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku bilo prijeko potrebno formirati i osvježiti dramski ansambl, osim prve studijske generacije, u drugoj školskoj godini 1980./1981. pridružila se još jedna generacija studenata glume: glumac Đorđe Bosanac te studenti Dubravka Crnojević (Carić), Mira Perić (Katić), Ljiljana Krička i Darko Milas. Voditelji klase bili su Fabijan Šovagović,¹⁰⁰ prvi pedagog studija, i Drago Krča.¹⁰¹ Koordinator studija bio je Branko Mešeg, a nakon njegova umirovljenja Zvonimir Ivković, intendant Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku.

Studijski je program obuhvaćao temeljne stručne predmete: glumu, scenski govor i scenski pokret koje u stručnom izvedbenom programu prati nastava fonetike, povijest drame i kazališta, dramaturgija i radiofonija ili glazba te tečajna nastava iz fonetskih vježbi, pantomime i mačevanja.¹⁰² Za nastavu stručnih predmeta bili su zaduženi Fabijan Šovagović, Nikola Batušić, Izidor Munjin, Ivica Boban, Dragan Mucić i Antun Petrušić.¹⁰³ Ispit iz glume, scenskog govora i scenskog pokreta održavali su se u osječkom Hrvatskom narodnom kazalištu, a za ispite su bili zaduženi redatelji, odnosno voditelji studijskih predmeta sa suradnicima: Fabijan Šovagović,

⁹⁹ Martinović, Stjepo. *Taliniji miljenici-po SAS-u*. ARENA, listopad 1979. Citirano prema: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000. Str. 12-13.

¹⁰⁰ Bilješka: »Fabijan Šovagović do osnivanja područnog djela u Osijeku nikada nije bio profesor na Akademiji. Prihvatio se toga zbog Osijeka i Slavonije, zbog svojih slavonskih korijena.« Podaci preuzeti iz: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000. Str. 18.

¹⁰¹ Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996. Str. 226.

¹⁰² Ibid.

¹⁰³ Ibid.

Drago Krča, Tonko Lonza, Radovan Grahovac, Tomislav Durbešić, Damir Munitić, Joško Juvančić i baletni majstor osječkog i sarajevskog kazališta Antun Marinić, kao i redatelji Angel Palašev, Boris Kovačević, Nikša Eterović i Radovan Marčić.¹⁰⁴ Teorijske predmete koji su koristili kao nadogradnja struci predavali su i izvodili profesori i asistenti Pedagoškog fakulteta u Osijeku. Ispitne predstave igrane su se na dvije lokacije: u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku i na pozornici Akademije u Zagrebu te su bile otvorene javnosti. Ispitne predstave održavale su se u razdoblju od 7. siječnja 1980. do 24. travnja 1984. godine, a 1983. i 1984. godine dodijeljene su službeno i diplome prvoj dvogeneraciji akademskih glumaca osječkog Hrvatskog narodnog kazališta iz klase Šovagović-Krča.

Repertoar ispitnih predstava bio je raznolik, izvodila su se hrvatska i svjetska književna djela:

ISPIT IZ GLUME, SCENSKOG GOVORA I SCENSKOG POKRETA (veći dio ispita temeljen na prozama Stjepana Tomaša) GRAĐANI U PRVOM KOLJENU.

Red. Fabijan Šovagović

Premijera: 07.01.1980.

Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku

Giraudox, Jean: ZA LUKRECIJU (POUR LUCRECE). Scene iz prvog, drugog i trećeg čina.

Red. Drago Krča.

Premijera: 07.05.1980.

Pokusna dvorana Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku.

Homer: ILIJADA (ILIAS). Štit.

Eshil: AGAMENON (AGAMEMNON).

Red. Tonko Lonza

Premijera: 12.01.1981.

Pokusna dvorana Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku.

SCENE IZ DJELA MIROSLAVA KRLEŽE.

SALOMA. Drugi prizor.

ADAM I EVA. Posljednja slika.

¹⁰⁴ Ibid.

NA RUBU PAMETI. Scene.

LEDA. Scene.

Red. Radovan Grahovac i Antun Marinić.

Premijera: 10.01.1982.

Pokusna dvorana Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku.

Šovagović, Fabijan: SOKOL GA NIJE VOLIO. Dramska kronika u dva djela (8 slika).

Red. Joško Juvančić. Sc. Velimir Domitrović. Kost. Ingrid Begović.

Premijera: 19.05.1983.

Predstava Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku u kojoj je sudjelovalo osmero studenata.¹⁰⁵

Iz ispitnog repertoara čak su dvije predstave reprizirane i uvrštene u redovit repertoar Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku (dramska kronika *Sokol ga nije volio* i *Dom Bernarde Albe*). Obje su predstave stvorile pozitivan učinak na osječku kazališnu publiku koja je sa zadovoljstvom i s velikim zanimanjem pohvalila rad studenata, a odjek nije ni izmaknuo u novinskim kazališnim kronikama koje su vjerno pratile rad studenata:

Ovogodišnji program semestralnih ispita studenata glume Područnog odjela Akademije za kazalište, film i televiziju u Osijeku javno je izveden u dvije večeri, 3. i 4. veljače na večernjim predstavama u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku. Prošle su godine ispitne predstave uključene u redovitu kazališnu produkciju, davane su i u okviru abonmana, tako da smo napor i postignuća studenta – glumaca ocjenjivali prema ostalim profesionalnim naporima kazališnih djelatnika. Ovogodišnje tri predstave u dvije večeri ipak su logičnije oglašene i izvedene kao program semestralnih ispita, uz popularne cijene ulaznicama, Osječane, prijatelje kazališta i mladih budućih glumaca izuzetno je zanimala njihova ispitna produkcija, ovaj je put gledalište bilo odista zaintrigirano za mogućnosti i dosege koje će s mlade pozornice moći vidjeti. Ta dobronamjernost prihvaćanja gotovo da je bila osjetljiva i posebno je usmjeravala opću atmosferu u toku i nakon održanih ispitnih programa prvih osječkih školovanih glumaca.

*Ono što nam se još prije koju godinu činilo sada je ovdje jer je i prva generacija studenata – glumaca potpuno stasala za pozornicu. [...]*¹⁰⁶

¹⁰⁵ Repertoar je priredio dr. sc. Nikola Batušić za treću knjigu *Repertoara hrvatskih kazališta*, a podaci su izabrani i preuzeti iz: Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996. Str. 226-228.

Medijsko praćenje uspjeha osječkih studenata glume bila su ujedno i prva javna verifikacija pune opravdanosti pokretanja dislociranog studija glume u Osijeku.¹⁰⁷ Osim medija, uspjesi kao i kritike glumaca, zabilježeni su i u dokumentu *Pregled kritika i osvrta o radu davalaca usluga kulturne općine u Osijeku u 1982. godini – Izvaci*¹⁰⁸ koji je sastavila Samoupravna interesna zajednica (skraćeno SIZ) u oblasti kulturne općine Osijek u prosincu 1982. godine:

MUZIČKE I SCENSKE DJELATNOSTI

HRVATSKO NARODNO KAZALIŠTE

1. *"Izuzetna produkcija studenata glume"* – Ivanka Tešija, "Glas Slavonije", 21. I 1982. godine.

"Studenti glume osječkog odjela zagrebačke Akademije za kazalište film i TV izvodili su fragmente iz djela Miroslava Krleže. Nastupili su studenti druge i treće godine studija...

Opća je ocjena da je ovo bila izuzetno kvalitetna predstava i da se sa punim povjerenjem od ove klase može očekivati da bude (što već djelomično i jesu) nezanemariva činjenica u osječkom kazališnom životu.

7. *"Kad pokojnici ustanu"* - Vesna Burić, "Glas Slavonije", 25. IX 1982. godine

- Praizvedba *"Izabranika"*, Petka Vojnića-Purčara u HNK

[...] *O mladim glumcima sve najbolje.* [...]

10. *"Vučjak" Miroslava Krleže* – dr. Pavle Blažek, "Dnevnik", 11. XII 1982. godine, Radio Osijek

[...] *Talentirani student glume Velimir Čokljata primjereno je tumačio svoju viziju mladog Horvata, a solidne partnerice su mu bile Branka Cvitković i nadarena glumica Vlasta Ramljak."*

12. *"Skrhani pokušaj uzleta"* – Vesna Burić, "Glas Slavonije", 25. XII 1982. godine

[...] *...tako je i interpretacija Velimira Čokljata tek pokušaj interpretiranja Horvata. Gotovo se isto dogodilo i Vlasti Ramljak koja samo odglumljuje traženi lik, dok Augustin Halas*

¹⁰⁶ Burić, Vesna. *STUDENTSKI IONESCO. Dvije večeri ispitnog programa studenata Područnog odjela AKTIF-a u Osijeku*. GLAS SLAVONIJE, subota, 19. veljače 1983. Citirano prema: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000. Str. 50.

¹⁰⁷ Ibid, str. 229.

¹⁰⁸ str. 1-4

igrajući ulogu na humoristički način smeta. Briljantno igru odigrao je Ico Tomljenović - gotovo do te mjere da smeta ostalima i cjelokupnoj izvedbi."

S prvim diplomantima mijenja se sastav osječke Drame. Na taj način Drama prvi put tijekom svoje osam desetljeća duge profesionalne povijesti dobiva kazališno obrazovani ansambl i, što je najvažnije, dobiva ansambl koji je ponikao iz istovjetno usmjerene glumačke i estetske podloge. Upravo ova jezgra novoprimljenih članova zbog svojih godina i životnih nazora skladno i ujednačeno reagira na ponuđena scensko redateljska rješenja.¹⁰⁹ Angažiranje studenta tijekom studija dodatno je osnažilo dramski ansambl, a ulaskom u stalni angažman početkom četvrte godine studija 1983. godine, osječki glumci postaju nositelji glavnih i velikih uloga; to su glumci kojima se na sceni vjeruje i na koje računaju svi redatelji. U osječkoj kazališnoj svakodnevicu oni postaju snažan čimbenik u ostvarivanju svakovrsnih kazališnih poslova te u njihovim rukama stavljaju se važne poluge kazališnog mehanizma¹¹⁰ koje su do sezone 1987./1988. podigle osječku kazališnu tradiciju na vrlo zavidnu razinu.

¹⁰⁹Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. Str. 151.

¹¹⁰Ivković, Zvonimir. *Sjećanje na dane u osječkom kazalištu: O tri intendantska mandata*, u: *100. godina Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku: povijest, teorija i praksa - hrvatska dramska književnost i kazalište / Krležini dani u Osijeku 2007.*; priredio Branko Hećimović. Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku: Filozofski fakultet, 2008. Str. 201.

4.3. Obnavljanje dramskog ansambla

4.3.1. Vrhunac dramskog repertoara i alternativnih scena

Izlaskom prvih diplomanata, osim obnavljanja zgrade Hrvatskog narodnog kazališta, obnavlja se Drama. Prvi angažmani akademskih glumaca koji su se obvezali četverogodišnjim ugovorom na profesionalno kazališno djelovanje, doprinijeli su umjetničkom razvitku i kulturno-umjetničkom životu Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku. Pogodnost ovih glumaca bila je ta što su već nakon prve studijske godine stupili u pravu kazališnu produkciju, popunili praznine u tadašnjem dramskom ansamblu osječkog kazališta, isto tako svojim angažmanom osigurali njegov opstanak te bili kadrovski temelj i mjera za koncipiranje dramske repertoarne politike.¹¹¹ Tu pogodnost ostvarila je neočekivana i eksperimentalna odluka Zvonimira Ivkovića koji je studente područnog Odsjeka glume zagrebačke Akademije dramske umjetnosti već poslije druge godine uključio u predstave. Taj organizacijski potez kasnije se pokazao posve opravdanim, jer glumci odmah postaju izvođači odgovornih uloga hrvatskog i svjetskog repertoara (I. Brešan *Arheološka iskapanja kod sela Dilj*, *Predstava Hamelta u selu Mrduša Donja*; L. Paljetak *Krvnik ili dva nemirna dana u gradu na jezeru Q*; R. Marinković, *Glorija*; G. Stefanovski *Hi-Fi*; Moliere, *Don Juan* itd.)¹¹²

I kao što je kod osnutka dislociranog studija glume u Osijeku bilo rečeno, Zagrebačka Akademija i osječko Hrvatsko narodno kazalište otvorili su mladom naraštaju glumaca *vrata* u kazališnu umjetnost.¹¹³ Većina je glumaca tu mogućnost iskoristila i opravdala, a neki od pojedinaca su u svoju glumačku biografiju upisali zapažena ostvarenja ne samo u Osijeku već i u drugim hrvatskim umjetničkim sredinama poput Zagreba gdje su si osigurali stalan angažman u Hrvatskom narodnom kazalištu i u Gradskom kazalištu "Komedijska" ili u drugim hrvatskim umjetničkim sredinama statusom slobodnih umjetnika. Taj je dramski ansambl, osnažen mladim umjetnicima, odigrao u prosjeku više od 50 predstava hrvatske i svjetske kazališne baštine, glumio u igranim filmovima, u radio i TV-dramama, sudjelovao u uspostavi Hrvatskog kazališta i afirmacije hrvatske govorne riječi u Pečuhu, gostovao na Dubrovačkim ljetnim igrama, a sa

¹¹¹Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996. Str. 229.

¹¹² Ivković, Zvonimir. *Kazališne veze Osijeka i Pečuha/Eszek es Pecs Színhazi kapcsolata*. Osijek: Matica hrvatska, Ogranak; Pečuh: Hrvatsko kazalište u Pečuhu, 2012. Str. 278.

¹¹³ Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996. Str. 229.

svojim profesionalnim kazalištem u Italiji, Njemačkoj, Velikoj Britaniji, SAD-u, Kanadi, Argentini, Australiji ili u malim slavonsko-baranjskim mjestima.¹¹⁴

Osim profesionalnih scena, u Osijeku je kazališni život pronašao mjesto i u alternativnim scenama koje su također donijele svoj doprinos kulturno-umjetničkoj svakodnevici malenog grada i koje su iskoristile glumačku izobrazbu mladih studenata tako što su takve scene nudile suradnju u kojoj su studenti stjecali praksu i koje su široj javnosti dale mogućnost da se i drugi okušaju u glumi. Tako je postojalo udruženje Teatar veterana koje je osnovano 1978. na čelu s Franom Krčićem i ostalim umirovljenim glumcima u kojem se izvode komorne predstave, arije iz opereta i mjuzikla (Gita Šerman-Kopljar).¹¹⁵ U kojem se smjeru točno kretao rad Teatra veterane, zabilježen je u *Izveštaju o radu* u 1981. g. koji je bio predan *Samoupravnoj interesnoj zajednici u oblasti kulture općine Osijek*:

"Teatar veterana" je udruženje kazališnih umjetnika i kazališnih ljubitelja zainteresiranih za aktivan rad i stalno unapređivanje kazališne djelatnosti van postojećih institucija kazališnih organizacija. Osnovna repertoarna koncepcija "TEATRA VETERANA" je svrstana u: dramskim, muzičkim, plesnim i drugim mogućim oblicima scenskog stvaralaštva. Realizatori programa su pretežno dramski umjetnici u mirovini što je oblik produžetka umjetničkog stvaralaštva naših eminentnih umjetnika.

U 1981. godini "TEATAR VETERANA" ugovorio je sa SIZom za simboličnu sumu od 160.000 dinara da će ostvarivati 16 repriznih predstava i 1 premijernu predstavu na terenu općine Osijek. Svoj plan i obaveze prema SIZu ostvarili smo u cijelosti i na zavidnoj umjetničkoj kvaliteti. Plan je bio ovakav:

1 premijera "GLE KAKO DAN DIVNO ZAPOČINJE" od Z. Bajsića

10 repriza "DVIJE KRISTALNE ČAŠE" od Ivana Raosa.

6 repriza "AUTOLOM" od dr. Pavla Blažeka.

U predstavama "GLE KAKO DAN DIVNO ZAPOČINJE" nastupili su kao glumci: Gita Kopljar-Šerman, Adam Levang i pomoć Vera Pavičić. Režija predstave Gita Kopljar-Šerman.

"DVIJE KRISTALNE ČAŠE" nastupili su kao glumci i to: Luka Aparac i Frano Krčić, pomoć Dita Krčić i Vera Pavičić. Režija Frano Krčić, asistent Dita Krčić volonterski.¹¹⁶

Kazališna djelatnost odvijala se i u Centru mladih Studentskog centra u Osijeku i to na dva načina:

a) kazališnom radionicom

¹¹⁴ Ibid.

¹¹⁵ Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. Str. 152.

¹¹⁶ Vidi: *Izveštaj o radu Teatar veterana u 1981.* upućen Samoupravnoj interesnoj zajednici u oblasti kulture općine Osijek, 11.02. 1982. u Osijeku.

b) organizacijom kazališnih gostovanja.

U objema djelatnostima težilo se stvaranju alternativnog kazališnog programa primjerenog i namijenjenog mladima, odnosno različitog od repertoara dva postojeća osječka kazališta – HNK i Dječjeg kazališta. Nastojala se obuhvatiti mladenačka populacija od 12 godina i više jer se taj uzrast smatrao dovoljno ranim da se mlade usmjeri na redovan repertoar HNK-a. S tim se ciljem odgajala nova kazališna publika i usmjeravala prema suvremenom kazališnom izrazu i u kazališnoj radionici i u organizaciji predstava iz produkcije drugih kazališta.¹¹⁷ U samom repertoaru HNK-a bilo je premalo predstava koje bi zainteresirale mladu publiku čiji je interes išao u smjeru suvremene tematike i kazališnog izraza. U njegovanju tog suvremenog kazališta najveći udio imali su mladi ljudi zainteresirani za rad u teatru – amateri i mladi školovani profesionalni glumci koji su ujedno bili i glavni nosioci kazališne djelatnosti u Centru mladih. Da bi dramski program Centra mladih oživio bilo je potrebno utvrditi stalan termin određenog dana u tjednu kako bi se ostvario kontinuitet održavanja dramskih predstava. Uz odabir predstava, posebna se pažnja posvećivala informiranju i propagandi predstava u nastojanju da se animira i privuče nova mlada kazališna publika.¹¹⁸ Za vodstvo kazališne djelatnosti u Centru mladih bilo je zaduženo uredništvo od 5 članova (predstavnici kazališnih radionica – profesionalne i amaterske) te urednik-voditelj kazališnog programa. Ostvarivanje takvog kontinuiteta pokrenulo se u pravom trenutku jer se djelatnost HNK zbog renoviranja zgrade svelo na dvije dramske i dvije operne premijere pa je tako postojala mogućnost da se i neke predstave HNK održavaju u Studentskom centru.

Kazališne radionice u organizaciji Studentskog centra imale su profesionalnu i amatersku scenu. U profesionalnoj sceni okupljali su se osječki profesionalni glumci (studenti) oko pojedinih projekata koji su se godišnje ostvarivali dva do tri puta, a njihov je broj zavisio o ponudama zainteresiranih grupa glumaca i režisera okupljenih na pojedinom projektu kao i o materijalnim mogućnostima potrebnima za izvedbu predstava. Primjer jednog projekta zapisan je u dokumentu *Program aktivnosti centra mladih u 1983. g. s financijskim pokazateljima*:

2. KAZALIŠNA RADIONICA

U kazališnoj radionici pokušat ćemo ostvariti dva kazališna projekta. Budući da Centar mladih nema u svom sastavu stalnih glumaca, on će se i dalje oslanjati na studente AKFIT-a, koji bi

¹¹⁷ Vidi u dokumentu: *Prijedlog načina rada i organizacije Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku u uvjetima popravljenih i obnovljenih Kazališne zgrade*, upućen Samoupravnoj interesnoj zajednici u oblasti kulture općine Osijek, veljača 1985, Osijek.

Bilješka: u tom dokumentu je integriran dokument *Studentski centar – Centar mladih, Istarska 5, 54 000 Osijek Kazališna djelatnost*, stranica nije evidentirana.

¹¹⁸ Ibid.

trebali, danas više nego prije, biti nosioci kazališnog zbivanja u Osijeku. Angažirat ćemo mlade, profesionalne redatelje iz drugih centara, jer takvih u Osijeku nema.

U 1983. godini planiramo dva projekta:

A) IVAN MAŽURANIĆ: Smrt Smail-Age Čengića

Režija: Antun Marinić (Sarajevo)

Glumački postav: Studenti AKFIT-a

Predviđena premijera: veljača 1983. g.

Ovaj ep Ivana Mažuranića, koji predstavlja klasično djelo naše (romantičarske) književne baštine, plijeni svojom unutarnjom dramatikom i pogodnošću za scensko izvođenje, pa je tako teško obavezni predložak studentima dramskih umjetnosti za praktičnu nastavu kulture govora, scenskog pokreta i nastave jezika. No, nitko još integralni tekst nije dramatisirao i postavio na scenu. Redatelj Antun Marinić napravio je kratki sinopsis takve postavke koji je vrlo interesantan jer se u prvom planu nalazi scenski pokret (ovaj je nastavni predmet Marinić predavao osječkim studentima glume). Zamisao je vrlo moderna, neobična i atraktivna. Zato se Centar mladih odlučio za ovaj projekt.

Troškovnik projekta, a ukupno deset (10) izvedbi:

Režija 50.000,00

Glumci (5) 60.000,00

Kostimi 30.000,00

Propagandni materijal 30.000,00

Ukupno: 170.000,00¹¹⁹

Budući da je Hrvatsko narodno kazalište prolazilo temeljnu restauraciju i obnovu, a svečano je otvorenje bilo 27. studenoga 1985,¹²⁰ uključivanje alternativnih prostora omogućilo je jednu suradnju između profesionalnog i amaterskog kazališta kao i mogućnost praktičnog napretka osječkih studenata glume. Postojao je još jedan alternativni prostor i to TV Miniteatar (novija i svježija inačica Mini-Teatra koji je osnovao Branko Mešeg u šezdesetim godinama prošloga stoljeća). TV Miniteatar bio je društvena organizacija osnovana na prijedlog Savjeta "Revije časopisa za književnost, kulturu i društvena pitanja, i TV studija Osijek radi stvaranja uvjeta za nove oblike okupljanja, sadržajnijeg stvaralačkog rada umjetnika i ljubitelja umjetnosti i njihova

¹¹⁹Vidi u: Studentski centar PJ "Centar mladih", Osijek. *Program aktivnosti centra mladih u 1983. g. s financijskim pokazateljima*. Osijek, rujna 1982. Str. 2/3

¹²⁰Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku. *O kazalištu*. URL: http://www.hnk-osijek.hr/hnk/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=27 (2015-04-25)

druženja oko scenskih programa.¹²¹ Potreba za osnivanjem takve organizacije navodi se u dokumentu *Prijedlog programa TV Minateatra (u osnivanju) za 1986. godinu*:

U kazališnom životu grada, bez obzira na teške uvjete za normalan rad profesionalnih kuća, desili su se posljednjih godina veći pomoci koji su unijeli svježinu u prilaze kazališnoj umjetnosti, a kulturnim zbivanjima novi kvalitet. Prije svega, mislimo na dvije generacije diplomiranih glumaca na osječkom odjeljenju Akademije za kazalište, film i televiziju Zagreb, pojavu povremenih i stalnih kazališnih grupa, okupljenih oko jedne predstave ili usmjerenja, u okviru institucija ili društvenih organizacija, generacijski ili programskih združenih.

Kazališne kuće svojim nastudiranim usmjerenjima pružaju dugoročniju sigurnost, uokviravanjem umjetnika u usvojena pravila obezbjeđuju bilješke za povijest, ali nerado se upuštaju u neprovjerene izlete, svjesni administrativnih zamki i birokratskih zavrzlama koje nude ustaljene odredbe svojih pravila igre, često odviše dalekih kazališnim igrama. I zato je poželjno željeti nešto drugo.

[...] Osnovno opredjeljenje u programu rada kazališnih radionica su nova djela naših autora i klasici dramske literature, koji po mišljenju uredništva (umjetničkog odbora) zrače kazališnim osvježenjima. I komorni prostor TV studija u Osijeku, u kojem će se predstave igrati – uslovljava izbor teksta, broj glumaca, opremu predstave i broj gledalaca, što predstavlja određena ograničenja, ali mogu donijeti i visoki kvalitet kazališne umjetnosti. Nosioci projekta (režije) kazališnih radionica TV MINITEATRA u 1986. su Vanja Drach, Joško Juvančić, Branko Mešeg, Damir Munitić, Mirjana Ojdanić i Georgij Paro. U realizaciji svojih projekata TV MINITEATAR će ostvarivati suradnju na pojedinim programima sa Dramskom redakcijom TV Zagreb, Hrvatskim narodnim kazalištem i Dječjim kazalištem "O. Prica" Osijek. U ovoj suradnji TV MINITEATAR posebno naglašava neophodnost alternativnog kazališta u Osijeku radi pružanja mogućnosti svestranog razvoja umjetnika, a posebno mladih glumaca, koji zbog specifičnosti repertoara i broja predstava nisu u vlastitim kućama u mogućnosti pokazati svoja umijeća i moguća usmjerenja. [...]

1. KAZALIŠNA RADIONICA u 1986.

OSNOVNI PODACI

Naslov predstave: DVIJE TROKUTNE IGRE

Tekst: Miroslav Krleža, Samuel Becket

¹²¹ Vidi: *Statut TV MINITEATRA Osijek*, 11. X 1985., Osijek, str. 1.

Režija: Georgij Paro, Vanja Drach

Scenograf i kostimograf: Moca Žarak

Glumci: Dubravka Crnojević, Velimir Čokljat, Ljiljana Krička, Damir Lonačr, Anita Šmit, Davor Panić [...] ¹²²

U Osijeku je također postojao još i "KAMO" – Kazališni atelje mladih Osijek koji su se kazališnim predstavama bavili amaterski.

1. "Paukova mreža" – KAMO / Bilten Prosvjetnog sabora Hrvatske, broj 2/82.

"Kamovci su oformirali grupu koja kompletno djeluje i pokušava druženjem doći do teatra i predstave. To je dobar put i u kazalištu i u amaterizmu. Krenuli su od teksta "Paukova mreža" svog člana i očito vođe grupe Saše Odorčića, koji, na žalost nije neka literatura, no što ne znači da se nije moglo i bolje redateljski artikulirati. U svakom slučaju i ovo je dobar amaterski put! [...] ¹²³

Iz svega priloženoga, zaista se može reći da je od osnivanja dislociranog studija pa sve do diplomiranja prvih osječkih glumaca vladala kreativna snaga u osječkom kazališnom životu. Glumci su mogli svoju teorijsku podlogu realizirati kroz praksu na više načina (Hrvatsko narodno kazalište, alternativna kazališna scena, Dječje kazalište "Ognjen Prica" i ostale organizacije koje su se bavile kazališnom djelatnošću) i upravo to osvježenje dramskog ansambla obilježilo je osamdesete godine i kazališnu svakodnevicu u Osijeku što može potvrditi i glumica Mira Perić Kraljik koja se kroz postavljena pitanja prisjetila svojih studentskih dana:¹²⁴

Koja ste Vi akademska generacija studija glume i zašto je uopće došlo do potražnje glumaca?

Mira Perić Kraljik: Ja sam druga generacija studija glume Zagrebačke akademije za kazalište film i televiziju, znači 1980./1981. Hrvatsko Narodno kazalište u Osijeku imalo je veliku potrebu za pomlađivanjem dramskoga ansambla. Vrijeme je pokazalo i dokazalo da pod hitno nedostaje nova školovana glumačka generacija.

Je li bilo usporedbe između prve i druge generacije?

Mira Perić Kraljik: Naravno da je bilo uspoređivanja. Prva je generacija imala 8 studenata, a moja je druga generacija imala 5 studenata. Druga je generacija bila brojčano slabija u odnosu na prvu generaciju. Velika su se imena dogodila u prvoj generaciji, ali ni drugu ne treba

¹²² Vidi u: *Prijedlog programa TV Minateatra (u osnivanju) za 1986. godinu*, 30. 09. 1985., Osijek, str. 1-3.

¹²³ Vidi u: *Pregled kritika i osvrtu o radu davalaca usluga kulture općine Osijek u 1982. godine – Izvaci*, Osijek, prosinac, 1982. godine

¹²⁴ Intervju s glumicom Mirom Perić Kraljik, 16. ožujka 2015.

zanemariti jer su se i u njoj isticali iznimni glumci snažne glumačke osobnosti poput Darka Milasa, Dubravke Crnojević (Carić) i moje malenkosti.

Koji se službeni naziv Vašeg studija koristio?

Mira Perić Kraljik: Mi smo zapravo koristili sam naziv Zagrebačka akademija za kazalište film i televiziju, ali smo u zagradi uvijek naglašavali dislocirani studij glume u Osijeku.

Koje ste kolegije slušali?

Mira Perić Kraljik: Mi smo imali četiri osnovna umjetnička predmeta: gluma, scenski govor, elementi glazbe i scenski pokret. To su bila četiri najvažnija praktično-umjetnička predmeta gdje je satnica bila iznimno velika. Radilo se u turnusima, a znalo se dogoditi da profesor dođe u četvrtak navečer pa smo mi studenti vježbali u petak, subotu i nedjelju. Bukvalno rečeno, dan i noć. Naravno, imali smo i cijeli niz ostalih predmeta poput književnosti, dramaturgije, engleski jezik i još mnoge druge, no kako se indeks nalazi na Zagrebačkoj akademiji nisam u mogućnosti dati vam pregled svih kolegija koje sam slušala.

Tko Vam je držao predavanja?

Mira Perić Kraljik: Uglavnom su nam predavali profesori iz Zagreba, ali scenski govor nam je nekoliko godina držala naša izvrsna osječka dramska umjetnica, pokojna glumica Ružica Lorković.

Gdje ste slušali predmete, odrađivali praksu i polagali ispite?

Mira Perić Kraljik: Naše teoretske predmete slušali smo na Pedagoškom fakultetu, današnjem Filozofskom fakultetu, praktične predmete u Hrvatskom Narodnom kazalištu jer je bila izvrsna suradnja osječkog HNK-a i Pedagoškog fakulteta, a sve naše ispite polagali smo i u Zagrebu i u Osijeku.

Koliko je trajao studij?

Mira Perić Kraljik: Studij je trajao četiri godine.

Današnji studenti glume smiju tek nastupati na četvrtoj godini. Kakva je situacija po pitanju nastupa bila u vrijeme Vašeg studija?

Mira Perić Kraljik: Mi nismo smjeli nastupati na prvoj godini studija, već na drugoj godini. Tako da smo mi zapravo vrlo brzo bačeni u tu kreativnu, glumačko-scensku vatru i čini mi se da

smo, zahvaljujući toj početnoj vatri, ispekli dobar glumački zanat jer najvažnije za glumca jest što više raditi, ići iz uloge u ulogu i tu su osječki studenti glume bili u prednosti naspram zagrebačkih glumaca. Mi smo odmah stjecali praktično kazališno iskustvo.

Kakav je interes vladao za upis na studij glume?

Mira Perić Kraljik: Tada je vladao velik interes za studij glume. Bilo je puno kandidata. Sjećam se da se u uži izbor primalo dvadesetak kandidata, onda bi se tjedan dana intenzivno vježbalo s profesorima, a nakon tog jednotjednog intenzivnog rada slijedila je objava koji su kandidati primljeni na studiju.

Koja ste vi generacija i kada ste diplomirali?

Mira Perić Kraljik: Diplomirala sam 1984. godine.

Diplomirali ste 1984. godine, a sljedeća generacija studenta glume upisana je devedesetih godina. Zašto je postojao toliki vremenski razmak?

Mira Perić Kraljik: Taj je razmak postojao zato što nije bilo potrebe za glumcima. Hrvatsko Narodno kazalište Osijek dobilo je dovoljan broj mladih glumaca. Stigla je nova kreativna snaga i uz stare glumce dramski je ansambl sadržavao tridesetak glumaca što je bilo dovoljno za potrebe Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku. Generacija je ostarila, moja je generacija imala preko 30 godina i onda je ponovno došla nova glumačka snaga, treća generacija. Ja to zovem mudro, pametno planiranje jer ovo danas što se radi brza je proizvodnja glumačkog kadra, a nismo sigurni gdje će se svi ti umjetnici zaposliti.

Kako komentirate potrebu za osnivanjem dislociranog studija u Osijeku?

Mira Perić Kraljik: Glumac apsolutno nije više mogao biti neobrazovan, dogodila se situacija da glumac mora biti obrazovan. Hrvatsko Narodno kazalište nije imalo dovoljno obrazovanih glumaca i dogovor mudrih umjetničkih glava bio je taj da i Osijek dobije obrazovane glumce. Glumci u Osijeku već su bili u godinama i osječka je scena vapila za novim i mladim glumačkim snagama i mi smo studenti glume dočekani s radošću jer smo zaista bili neophodni i ta je mladost izrodila osamdesetih i devedesetih godina najbolje kazališne predstave na razini Hrvatske.

5. Kazališne ratne godine

5.1. Treća generacija studenata glume

Devedesete godine obilježio je agresorski rat na Hrvatsku, a ta agresija nije zaobišla ni Osijek. Tako je Osijek zadobio najteži udarac nezabilježen u osječkoj i hrvatskoj kulturnoj povijesti: obnovljeno kazalište uništeno je razornim projektilima i plamenom.¹²⁵ U tim negativnim okolnostima, pod vodstvom intendanta Zvonimira Ivkovića, ponovno se pokreće Akademija, odnosno Pedagoški fakultet u Osijeku priprema sve potrebno za upis novog, trećeg naraštaja budućih diplomiranih akademaca koji će dodatno osvježiti dramski ansambl. Rješenjem ministarstva prosvjete, kulture i športa od 19. srpnja 1991. i Republičkog fonda za srednje, više i visoko obrazovanje od 31. srpnja 1991. godine, upis je odobren. Na podršku Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija dramske umjetnosti u Zagrebu donosi *Povelju* o oživljavanju studija glume u Osijeku, koja je potpisana u Rektoratu Sveučilišta 14. listopada 1992. godine.¹²⁶

Ovom Poveljom Akademija dramske umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu oživljava Dislocirani studij glume u Osijeku kao jednogeneracijski studij te uređuje međusobne odnose, prava i obveze s ostalim sudionicima. [...]

[...] Povelja stupa na snagu u trenutku kada Komisija za prijemne ispite Akademije dramske umjetnosti Zagreb ustanovi da postoji dovoljan broj kandidata sposobni za Studij glume.

Povelju su potpisali: ministar za visoko obrazovanje prof. dr. Srđan Lelas, dekan Akademije dramske umjetnosti prof. dr. Vlatko Pavletić, intendant HNK Osijek Zvonimir Ivković, rektor Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku prof. dr. Stanislav Marijanović, dekan Pedagoškog fakulteta u Osijeku prof. dr. Jasenka Topić i prorektor Sveučilišta u Zagrebu prof. Enes Midžić. Na temelju Povelje i zahtjeva Akademija ministrica Ministarstva kulture i prosvjete mr. Vesna Girardi- Jurkić donosi 21. listopada 1992.:¹²⁷

¹²⁵ Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996. Str. 232.

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ Ibid, str. 232-233.

RJEŠENJE

1. *Odobrava se AKADEMIJI DRAMSKE UMJETNOSTI U ZAGREBU da u okviru svoje djelatnosti organizira i izvede u Osijeku program za stjecanje stručne spreme sedmog (VII/1) stupnja obrazovnog profila "diplomirani glumac" za jednu generaciju studenata.*

2. *U prvu godinu studija glume u Osijeku može se upisati u 1992./93. školskoj godini 12 studenata.*

OBRAZLOŽENJE

Rješenjem Ministarstva [...] odobreno je Akademiji dramske umjetnosti u Zagrebu izvođenje studija glume u Osijeku za jednu generaciju studenata koji su prvu godinu studija trebali upisati u 1991-/92. školskoj godini.

Kako se zbog ratnih uvjeta studij nije realizirao, to se ovim rješenjem obnavlja ranije odobrenje, s tim da upis studenata i početak nastave započne 1992./93 školskoj godini.

U Osijeku se organizira po studijskom slijedu treći prijamni ispit (1. listopada 1992.), iako u nepovoljnim okolnostima u kojima kazališnom središtu okupirano slavonsko-baranjskim okruženjem prijeti stalna opasnost. Ipak, to nije utjecalo na vrsnoću i odabira budućih glumaca. Nakon obavljenog upisa 23. studenoga 1992. od njih dvanaestoro, studij su uspješno pohađali jedanaest studenata: Saša Anočić, Hrvoje Barišić, Tatjana Bertok, Lidija Florijan, Vjekoslav Janković, Kornelija Kočiš, Dražen Kolar, Sandra Lončarić, Krešimir Mikić, Mario Rade i Slaven Špišić. Studijski program iz predmeta struke, glume, scenskog govora i pokreta, osvježen je novim primjerenim sadržajima. Kolegiji koji su studenti treće generacije glume slušali bili su: gluma, scenski govor I, scenski pokret I, osnove plesa I, akrobatika I, glazbeni izraz I, hrvatski jezik, fonetika, književnost I, povijest umjetnosti, psihologija, engleski jezik I, teoriju književnosti, hrvatski jezik (vježbe), povijest umjetnosti, povijest drame i kazališta, dramaturgija, scensko kretanje (društveni ples), glazbeni izraz, radiofonija.¹²⁸ Predmeti koje su slušali ne samo prva i druga generacija diplomiranih glumaca već i treća generacija pomalo se razlikuju od predmeta koji su bili zapisani u programu Glumačke škole u Zagrebu. U Gavellinom stručnom izvedbenom planu popisani su ovi predmeti:¹²⁹

¹²⁸ Indeks kolegija Sandre Lončarić. Str. 2-10., Osijek, 23. 11. 1992. godina.

¹²⁹ Popis predmeta preuzeti iz: Ogrizović, Milan. *Glumačka škola u Zagrebu. Njezin postanak, historijat i razvoj od provizornog kazališnog zavoda do državne škole*, Tisak Kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1922. Citirano prema: Trojan, Ivan. *Ogrizovićeve zapisi o Gavellinim režijama* u: Dani Hvarškoga kazališta, *Gavella – riječ i prostor*, ur.

1. Hrvatsko-srpski jezik. Glavno iz gramatike i teorije akcenta. U prvom redu praktične vježbe. Nastavnik prof. Milan Ogrizović.

2. Tehnika glasa i govora. Pravilno disanje, izgovaranje, jezična gipkost (Geläufigkeit), tempo, logični i čuvstveni naglasak. Nastavnik gdja. Strozzi (Vavra, Markovac, Raić).

3. Glumačko izrađivanje uloga. Dramatski govor, spojen s gestom i mimikom. Najprije na tipičnim vježbama, pojedine tipične kretnje, situacije, male scene, monolozi, dijalozi, mali ansambli, zatim izrađivanje cijelih uloga. Praktična poduka u izrađivanju maske. Nastavnik Jurje Erastović Ozarovski (Raić).

4. Povijest svjetske književnosti s obzirom na razvoj drame i kazališta. Estetsko-psihološka analiza pojedinih drama s osobitim obzirom na potrebe glumaca. Nastavnik dramaturg.

5. Povijest umjetnosti s osobitim obzirom na kazalište. Nauka o kostimu. Nastavnik prof. dr. Artur Schneider.

6. Pozorišna tehnika. Dekor, rasvjeta itd. Nastavnik scenograf.

7. Njemački ili talijanski jezik. Nastavnik jedan od stručnih učitelja toga jezika. Svrha nastave izgovor i elementarno razumijevanje.

8. Francuski jezik, k.g.

9. Ples, mačevanje, tjelovježba, šport. Nastavnici baletni meštar i koji od srednjoškolskih učitelja tjelovježbe.

10. Elementi muzike i pjevanja. Nastavnik jedan od kazališnih kapelnika.

Uspoređujući kolegije iz Gavellina stručnog izvedbenog programa i popis kolegija sedamdeset godina kasnije od osnutka Glumačke škole, može se zaključiti da se razlika uočava u nazivu kolegija, profesorima, u proširivanju programa dodatnim kolegijima (vjerojatno postoje i neke manje preoblike u sadržaju kolegija), no temelji koje je tada postavio Gavella u stručno izvedbenom programu koristili su se u kasnijim programima za izobrazbu glumaca koji su se kroz godine sadržajno i u nazivu mijenjali i proširivali.

Mentorstvo treće generacije i nastavu glume preuzeo je devedesetih godina docent i redatelj Akademije Damir Munitić u prve dvije studijske godine, potom sveučilišni znalac, filmski redatelj vrstan suradnik Studija i Hrvatskog narodnog kazališta Tomislav Radić u trećoj i ponovno Munitić s Dragom Krčom u četvrtoj. Nastavu scenskog govora izvodila je Ružica Lorković uz pomoć Vlaste Ramljak u prvoj studijskoj godini, u drugoj i trećoj Vlasta Ramljak uz pomoć Tonka Lonze, a u četvrtoj isto ona uz pomoć Damira Lončara. U scenskom kretanju obučavala je studente Ksenija Čorić u suradnji s Viktorijom Tereščenko. U izvedbeni proces još

se uključilo glumačko iskustvo i mladost potekla iz osječkog Hrvatskog narodnog kazališta, koje je s Akademijom koordiniralo studij (koordinatori: Z. Ivković, Zlatko Šnajder i ravnatelj drame Darko Milas). Ispitne predstave iz glume, scenskog govora i pokreta odvijale su se u većoj mjeri na pozornici Akademije.¹³⁰

Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku sukladno s Ugovorom o stipendiranju studenata obvezalo se tada na redovitu isplatu utvrđena mjesečnim stipendijama od 1. listopada 1994. do 30. lipnja 1996. godine i da će svakom studentu *omogućiti obavljanje stručne prakse u HNK u Osijeku, uključivanje u kazališne projekte*, a završetkom studija sa svakim će se diplomiranim studentom zasnovati radni odnos.¹³¹ Ovim ugovorom, ispitnim predstavama na pozornici Akademije u Zagrebu uspostavila se povezanost studenata u studiju s kazalištem i kolegama, dramskim ansamblom, Akademijom i osječkom kulturno-umjetničkom sredinom, koja je zorno pratila rad mladih studenata. A ta prisnost najbolje se pokazala u ostvarenim projektima: u njihovim ulogama u dramskom repertoaru redovitih kazališnih predstava Hrvatskog narodnog kazališta u sezoni 1994./95. i nastupima na alternativnim/eksperimentalnim scenama Studentskog centra u Osijeku i Studentskog centra na Savi u Zagrebu (20. srpnja 1994.), kao i u prigodnim manifestacijama.

Usprkos tragediji koja je pogodila slavonski grad, kulturni život u Osijeku potvrdio je poznati umjetnički vitalitet osječkog kazališta.¹³²

[...]Potpuno je izgorilo gledalište. Obnova je trajala pune dvije godine. U podizanja kazališta pomogli su s puno odricanja, ljubavi i zalaganja, mnogi ljudi velikog srca i dobre volje. Kazalište je iznova otvoreno te zablistalo punim sjajem, 27. prosinca 1994. [...]

intendant Željko Čagalj¹³³

Nakon »Prologa nenapisanoj drami« Ive Vojnovića, sada smo u postavi gasterbajterske kronike »Bljesak zlatnog zuba« Mate Matišića u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku dobili i konkretan, vrlo rijedak primjer epiloga već napisanoj drami koji premošćuje vrijeme njezina nastanka i spaja ga sadašnjim. [...]

¹³⁰ Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker; Osijek : Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996. Str. 233.

¹³¹ Ibid, str. 235.

¹³² Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. Str. 153.

¹³³ *Ratni repertoar Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku 1991. - 1994.* Citat preuzet iz: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000. str. 77.

[...] Posebna važna je ova predstava za osječko kazalište zbog toga što je ono njome željelo predstaviti glumačku klasu koja će, nakon dvije godine studija, znatno ojačati ansambl. U želji da ih se sve pokaže, neki su igrali i neprimjerene uloge, pa su i rezultati njihova prvoga nastupa nejednaki. Najuvjerljiviju kreaciju ostvario je Hrvoje Barišić kao groteskni zlatnozubi tunjavi Udvarač. Sa živom osjećajnošću donijela je Lidija Florijan dramu obudovjele Mare. Sandra Lončarić pokazala je u liku Zlate sigurnu glumačku tehniku. Ponadajmo se stoga da će i ova klasa donijeti polet osječkom kazalištu kao i ona prethodna.¹³⁴

[...] Pred punim kazališnim gledalištem svoje su uloge igrali glumci s mnogo energije i prvi puta se, nakon mnogo godina, na poklonu poslije predstave našao cijeli glumački ansambl, upotpunjen studentima glume Područnog odjeljenja u Osijeku zagrebačke Akademije dramskih umjetnosti, što je, prema riječima **Velimira Čokljata**, ravnatelja osječke Drame, trenutak kada se dogodio teatar u svom punom značenju. [...] ¹³⁵

A tu umjetničku snagu devedesetih kada je Slavoniju pogodio rat može posvjedočiti i glumica Sandra Lončarić koja se kroz razgovor prisjeća svojih studentskih dana, uspoređuje današnju izobrazbu osječkih studenata glume.¹³⁶

Koja ste generacija bili Vi i Vaši kolege?

Sandra Lončarić: Mi smo bili poslijeratna generacija, 1992. godina. Još se ovdje čak i pucalo u Osijeku kada smo kretali u tu svoju avanturu Akademije.

Kakav je bio osjećaj studirati za vrijeme rata?

Sandra Lončarić: Sjećam se da su u prvim dvjema godinama bili zračni napadi i zračne uzbune, tako da je bilo dosta zanimljivo. Nakon toga uslijedilo je poslijeratno vrijeme u ovom gradu koji je bio totalno siv i u tom se razdoblju skupila neka šačica studenata koja je stvarala nešto i to je bilo nešto predivno.

Kada ste diplomirali?

Sandra Lončarić: Diplomirala sam 1996. godine.

Možete li opisati prijamni ispit? Je li postojala razlika između tadašnjeg i današnjeg prijamnog ispita?

¹³⁴ Foretić, Dalibor. *Epilog napisanoj drami*. VJESNIK, petak, 2. prosinca 1994. Podatak i citat preuzeti iz: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000. str. 85.

¹³⁵ Pavlič, D. *Bljesak velike predstave //Uspješna premijera djela »Bljesak zlatnog zuba«u osječkom HNK-u*. GLAS SLAVONIJE, utorak, 29. studenoga 1994. Podatak i citat preuzeti iz: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000. str. 86.

¹³⁶ Intervju s glumicom Sandrom Lončarić, 16. ožujka 2015.

Sandra Lončarić: Mislim da je u principu isti. Mi smo morali pripremiti dva monologa i recitacije. To je bilo na prijavnici. Dodeš pred komisijom s time što si pripremio, ona ti je odredila što ćeš izvesti pred njima i poslije toga, kada se uđe u uži krug, imali smo neke vježbe s redateljima. Kod nas u komisiji bio je sada nedavno preminuli Tomislav Radić, pa Damir Munitić, Vlasta Ramljak... Sa svakim smo profesorom vježbali određeni dio, npr. s Ružicom Lorković vježbali smo govor. Sjećam se, danima je to trajalo. Uglavnom imali smo nekoliko vježbi s profesorima i onda tu finalnu audiciju gdje su oni odredili kojih će jedanaest studenata upisati studij glume. Bilo je četiri djevojke i sedam dečki.

Koliko se upisalo u Vašoj generaciji studenata?

Sandra Lončarić: Upisalo se jedanaest studenata.

Jesu li Vas uspoređivali s prvom i drugom generacijom?

Sandra Lončarić: Mislim da ne. Prva i druga generacija bila je iza nas 13 godina tako da nije bilo potrebe za usporedbom. Oni su bili zreli ljudi, a mi tek mladi koji smo se kretali u kazališnoj umjetnosti.

Koji su bili glavni predmeti vezani za Vašu struku?

Sandra Lončarić: Bila su tri najvažnija predmeta, a to je bio scenski govor, scenski pokret i gluma. Imali smo i predmete praktične prirode poput glazbene kulture, dramaturgije, povijest drame i kazališta, odnosno predmete teorijske prirode.

Jeste li imali osječke predavače za bitne stručne predmete?

Sandra Lončarić: Da, imali smo. Damir Lončar, Osječanin, Vlasta Ramljak koja nam je predavala scenski govor četiri godine, Ružica Lorković koja nam je predavala također scenski govor. Profesori su bili angažirani glumci koji su radili u kazalištu. Međutim, imali smo i profesore koji su dolazili iz Zagreba te koji su predavali stručne predmete.

A gostujući predavači ili predavači iz inozemstva?

Sandra Lončarić: Imali smo gostujuće predavanje iz scenskog pokreta. Profesorica Ksenija Čorić nam je dovela svjetski poznatu pedagoginju iz scenskog pokreta. Seminar je trajao 7 dana i bilo je jako zanimljivo. Ali ne mogu se sjetiti imena i prezimena. Da, dolazili su nam ljudi izvana držati seminare.

Na koji način ste polagali ispite?

Sandra Lončarić: Teorijske predmete smo slušali i polagali na Pedagoškom fakultetu, današnji Filozofski fakultet. A sve praktične predmete vježbali smo i polagali u HNK u Osijeku što je bilo jako dobro jer smo otpočetak okusili scenu za razliku od današnjih generacija. Predavala sam jednu godinu glumu na Umjetničkoj akademiji tako da sam upućena kako se tamo radi. Ovi današnji studenti nemaju tu priliku kakvu smo mi imali. Oni imaju malu scenu na Akademiji, ali nemaju tu veliku kazališnu scenu da tamo polažu ispite iz glume, govora, pokreta te najbitnije predmete koje moraš prezentirati publici. Njima je, ja mislim, teže zbog toga što smo mi još prve

godine kada je kazalište bilo razrušeno od rata, dakle HNK Osijek te je godine još uvijek funkcioniralo, igrali smo na sceni na kojoj je bilo i gledalište i scena dok se nije obnovilo cijelo kazalište. Kad su obnovili kazalište, onda smo se prebacili na veliku scenu, imali smo tu rampu između publike i nas, kao što to ima i Akademija, što je vrlo dobro jer tako naučiš kako se prezentirati pred publikom koja ti je vrlo blizu. Na taj se način rješavaš straha, odnosno treme pred nekime.

Je li postojao kolegij koji Vas je pripremao za snimanje pred kamerom?

Sandra Lončarić: Ne. Sjećam se da je Tomislav Radić snimao film "Anđele moj dragi" pa je kompletnu generaciju poveo na snimanje. Svaki je dobio poneku manju ulogu, netko je statirao, čisto da okusimo kameru jer mi apsolutno za vrijeme studija nismo imali glumu pred kamerama. Što je isto bilo dosta loše. Sjećam se ja sam snimila svoj prvi film nakon diplome, 1997. godine. Dobila sam glavnu ulogu i nije mi bilo svejedno. Pomislila sam: "Kako ću drugi put u životu stati pred kamerom?" Ali nekako sam uspjela, sve je to dobro ispalo. To je bio nedostatak jer nismo učili kako se ponašati pred kamerama jer je velika razlika glume na sceni i pred kamerama.

Jeste li imali zabranu nastupa za vrijeme studija?

Sandra Lončarić: Jesmo. Mi nismo smjeli nastupati javno dvije godine. Nismo smjeli biti ni u jednoj predstavi, ništa nismo smjeli snimati, dakle nikakvo javno nastupanje u tih dvije godine. Nakon dvije godine, ušli smo u angažman HNK Osijek i počeli smo raditi predstave za profesionalno kazalište, tako da smo paralelno već nakon druge godine, glumili i radili, dobivali honorar za to i studirali. Pekli smo zanat vrlo brzo i cijela je moja generacija u principu sretna zbog toga. I to je u biti bitno da mladi glumac koji izađe iz Akademije u kojoj se školuje ima mogućnost paralelno vježbati u profesionalnim predstavama i studirati.

Kako je publika prihvatila Vašu generaciju?

Sandra Lončarić: Odlično, a to dokazuje da se nakon dvadeset godina, ljudi sjećaju naših studentskih predstava. To je bio hit za hitom, to su bile sve naše studentske predstave, ispiti iz glume. Vladao je velik interes. Sjećam se da kad smo izvodili predstave "Iz života kukaca" i "Aljaska Jack", toliko je ljudi došlo pogledati predstavu da su neki ostali vani. I onda su nas pitali bi li htjeli nakon te ispitne ponovno ponoviti jer toliko ljudi čeka vani da vidi predstave. To je bio fenomen jer nakon jedne predstave koja traje dva sata, samo smo se malo osvježili, ušla je druga postava ljudi koja je napunila ponovno kazališta. Toliko su bile kreativne i vrlo posjećene predstave.

Jesu li u vaše vrijeme studiranja postojale radionice, seminari što za širu publiku ili neka vrsta dramskih studija čiji su polaznici stekli prve glumačke korake?

Sandra Lončarić: Ja mislim da je. Inače nisam iz Osijeka tako da ne znam što je točno bilo prije mog dolaska u Osijek i na Akademiju, ali znam da mi je Vjeko Janković koji je sa mnom studirao pričao da je u Studentskom centru bila neka oformljena kazališna družina. Studentski je centar imao taj neki kazališni život. A što se tiče radionica, mislim da mi na Akademiji jesmo imali, ali to nisu bile radionice kao radionice, već kolegiji u smislu mačevanje, onda smo jedno vrijeme

imali društveni ples... Ništa van, već unutar Akademije. Jedino ako je netko drugi htio individualno pohađati neku radionicu, mogao je. Sjećam se da su, kad smo Krešimir Mikić, Tanja Bertok i ja za vrijeme Akademije, radili predstavu u Puli Šoljanovu "Romanca o tri ljubavi", bile te radionice akrobatika, comedia dell' arte radionica... Svatko tko je htio, mogao je upisati radionicu, ali u sklopu Akademije nismo imali takav način radionica. Sve što je bilo bitno za glumu poput plesa, pjevanja, sve bitne temelje naučili smo na Akademiji.

Kakva je bila situacija s alternativnim scenama u Vašoj generaciji?

Sandra Lončarić: Mi smo se kao mlađi studenti, a poslije kao zaposlenici Hrvatskog narodnog kazališta bunili, pogotovo u gradu Osijeku koji je grad kulture i koji se sad kandidira za Prijestolnicu kulture, što nema niti jednu off scenu. To je žalosno za ovaj grad. Upravo osnivanjem te off scene ovi bi mladi ljudi imali više posla te bi mogli svoj talent pokazati kako u glumi, tako i u režiji, ovisno gdje se tko nađe. Ali taj problem postojao je onda, a i danas. Repertoar je Hrvatskog narodnog kazališta određen, u njemu mora biti uvedena lektira, klasici, dakle ne možeš raditi što želiš, a na off sceni bi mogli ljudi raditi i alternativne tekstove, dakle sve tekstove koji se nekome svide. Svašta se može raditi, a nema prilike. S druge strane, znamo da su sad financijske mogućnosti sve teže i teže te da zapošljavanje nije bajno. Mogu se mladi ljudi zaposliti u neke nove projekte, ali danas se piše malo projekata. Evo sad sam se vratila s jedne predstave iz Požege i mislim da bi Gradska kazališta mogla angažirati sve te mlade glumce iz Akademije kao jedno od rješenja tog nezaposlenosti. Ali definitivno nedostaje ta off scena. Neko je vrijeme bila aktivna Barutana koja do danas nije zaživjela i to mi je užasno žao jer bi se i u Barutani mogle raditi neke alternativne predstave koje ne propisuje repertoar Hrvatskog narodnog kazališta. I mislim da bi svakako imalo publiku.

Danas postoje programi razmjene studenata koji imaju mogućnost saznati informacije na drugim sveučilištima. Jesu li postojale takve slične razmjene u Vaše vrijeme?

Sandra Lončarić: U naše vrijeme to nije bilo pogotovo zato što smo bili dislocirani studij, što znači da sve te stvari koje su se događale možda u Zagrebu, programi koji su se nudili, mi nismo stizali odlaziti jer tijekom cijele godine pripremaš predstavu za ispit iz glume, scenskog govora. Mi smo bili dan i noć u tom kazalištu. Doslovno od jutra do mraka. Ako se i nudilo nešto, vremenski se nije stizalo.

Nakon vaše generacije, ponovno je nastala pauza do osnutka Umjetničke akademije 2003./04. godine kada je stasala nova generacija, četvrta, nakon nje peta generacija? Što mislite o tome brzom izbacivanju glumaca?

Sandra Lončarić: Tu nastaje hiperprodukcija. To je ono što je doista loše. Nije dobro za te mlade glumce koji brzinski izlaze van iz Akademije. Ono što je također dvosjekli mač kod mladih glumaca jest ova hiperprodukcija sapunica i serija. Uvijek sam govorila studentima, da sam za to da se puno radi kad se izađe iz Akademije, da se što više stekne to iskustvo te da prvo steknu iskustvo u kazalištu. Imamo puno mladih osječkih glumaca koji su otišli na snimanje serije, a poslije toga ništa. To su te hiperprodukcije koje te sažvaču, ispljunu i idemo dalje, a glumac ostane ni na nebu ni na zemlji. Mislim da bi glumac trebao prvo steći iskustvo u kazalištu, pred živom publikom, a tek onda ići snimati, ali drukčije se vrijeme promijenilo. Ne znam koliko si

upućena, u mojoj su generaciji vrhunski glumci jer smo imali tu sreću da paralelno uz studiranje i radimo i da stječemo praksu. A praksa je najbitnija, ona je sve.

Je li ta današnja brza proizvodnja glumaca potrebna?

Sandra Lončarić: Ne, ja sam apsolutno protiv toga. I mislim da sada postoje previše Akademija, da se previše mladih ljudi uzima jer iz godine u godinu izlaze generacije i generacije glumaca koji nemaju posla i to je ono najgore. Mi smo zaista bili veliki sretnici koji su odmah nakon druge godine Akademije počeli raditi.

Izobrazba danas i u vrijeme Vašeg studiranja? Je li napredovala ili je možda unazadovala?

Sandra Lončarić: Ja mislim da je u današnje vrijeme izobrazba bogatija u smislu dostupnosti informacija. Sjedneš pred računalom i nađeš informaciju koja ti je potrebna. U naše vrijeme računala su bila tek početak, tako da nismo baš bili pretjerano informirani na taj način, ali mi smo imali profesore koji su itekako bili informirani, koji su nas mogli naučiti. Znam da je Nikola Batušić koji je isto sada pokojni bio veliki znalac drame, kazališta i vrlo informiran. Njegova su predavanja uvijek bila zanimljiva i od njega se moglo puno toga naučiti. Mi smo uvijek imali profesore koji su bili informirani i koji su te informacije plasirali na, meni, jedan zanimljivi način.

Ima li Umjetnička akademija u Osijeku prednost?

Sandra Lončarić: Umjetnička je akademija u Osijeku u prednosti što ti mladi ljudi završavaju lutkarstvo što druge Akademije nemaju tako da odavde izlaze školovani lutkari što je isto jako bitno i za Dječje kazalište i za dječje predstave. Mi to na našoj Akademiji nismo imali lutkarstvo. Uopće nismo vježbali s lutkama, ne mogu se sjetiti nijednog kolegija koji bi bio povezan s lutkarstvom. Mi smo bili školovani za veliko kazalište, a ne za dječje kazalište.

Kako ste Vi kao generacija funkcionirali?

Sandra Lončarić: Mi smo tih četiri godine bili k'o braća i sestre. Studij je bio koncipiran tako da smo bili od jutra do mraka u kazalištu. Imali smo pauzu za ručak, ali smo se vraćali. Mi smo provodili zajedno četiri godine, bili smo takozvana izolirana generacija, a u Zagrebu su se miješale generacije. Imaš prvu, drugu godinu, treću, četvrtu, svi se nešto družu, a mi smo bili malena šačica koja je radila, stvarala i izvodila predivne predstave.

Je li Vam žao što je iz Vaše generacije svatko krenuo svojim putem?

Sandra Lončarić: Žao mi je što se naša generacija na taj način raspala da je svatko krenuo svojim putem jer smo mogli godinama biti na vrhu kompletnog hrvatskog glumišta čak i šire sa svojim predstavama. No bez obzira na nedostatke, HNK Osijek kontinuirano drži taj vrh izvedbama, a to pokazuju nagrade i nominacije gdje je HNK iz godinu u godinu na jednoj višoj ljestvici.

Nakon treće generacije koja je diplomirala 1996./1997. godine uslijedila je ponovno duga stanka sve do 18. listopada 2004. godine kada Umjetnička akademija kao jedina umjetničko-nastavna sastavnica Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku dobiva dopusnicu Ministarstva znanosti Republiku Hrvatske za rad. Prvu generaciju studenata upisuje akademske 2004./2005. godine, a od akademske 2005./2006. studijski se programi provode u skladu s odredbama Bolonjskog procesa. Umjetničku Akademiju danas čine tri Odsjeka: Odsjek za glazbenu umjetnost, Odsjek za likovnu umjetnost i Odsjek za kazališnu umjetnost, koji promiču i prezentiraju interdisciplinarnu kulturološke, umjetničke i regionalne posebnosti u gradu Osijeku i izvan njega.

Zaključak

Kazališni život u Osijeku, a i život glumaca do druge polovice 20. stoljeća prolazio je *sito i rešeto*, no to nije umanjilo kvalitetu rada osječkog kazališnog repertoara i umjetničko-kreativnu snagu glumaca koji su bili aktivni u osječkom dramskom ansamblu. U Osijeku do 1978./1979. nije postojala službena pedagoška institucija koja je obrazovala glumce za rad na sceni, već su glumci stjecali znanje i vještine od redatelja, drugih glumaca koji su završili izobrazbu u Zagrebu ili izvan Hrvatske ili su stjecali na sceni igrajući paletu uloga te izvodeći raznovrsne predstave. Postavlja se pitanje zašto se u Osijeku nakon osnutka Hrvatskog narodnog kazališta nije težilo da se za početak osmisli program ili škola u trajanju od dvije ili tri godine koja bi školovala glumce za oblikovanje osječkom dramskom ansamblu. Time bi se osječki dramski ansambl sastojao od osječkih glumaca i možda bi se izbjegla financijska kriza u kojoj se Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku često nalazilo. Realizacija te ideje ostvarila se osamdesetih godina prošloga stoljeća i Osijek ju je s velikim oduševljenjem dočekaao i prihvatio. Osamdesete su godine bile vrhunac što kazališne, što kulturne svakodnevice u Osijeku. Diplomirani su osječki glumci nakon studija bili odmah bačeni na scenu i tako su kovali svoj zanat. I nisu samo bili aktivni u Hrvatskom narodnom kazalištu, već su u Osijeku postojale i druge alternativne scene koje su svojim bogatim sadržajem i novostečenim glumcima učinile Osijek kulturno-umjetničkim središtem. Devedesetih godina uslijedio je rat koji je stvorio ožiljke i ostavio trag sivila, ali to nije utjecalo na kazališne entuzijaste da nastave djelovati i bogatiti kulturnu scenu Osijeka.

Iz razgovora s glumicama Mirom Perić Kraljik i Sandrom Lončarić proizašlo je novo pitanje: je li zaista potrebna ta brza proizvodnja glumaca te koji plan i program u odgojno-obrazovanim institucijama ima više prednosti? Hrvatsko narodno kazalište tražilo je glumce po potrebi ansambla te se izobrazba glumaca kretala u tom smjeru. Studenti glume bili su za vrijeme studija aktivno angažirani te su odmah nakon studija dobili posao što je danas u 21. stoljeću zasad teško izvedivo. Bolonjski proces proizvodi previše pojedinaca za određenu struku, što na tržištu rada stvara veliku konkurenciju. Osim toga, alternativna kazališna scena u Osijeku vrlo je siromašna u usporedbi s kazališnim scenama koje su postojale osamdesetih godina 20. stoljeća. Nakon sakupljenog korpusa, teme koje definitivno valja istražiti jesu položaj glumaca u 21. stoljeću, detaljna usporedba prednosti i nedostataka stručno-izvedbenog plana i programa za studij glume u 21. i 20. stoljeću u kojoj bi se analizirala potreba za proširivanjem ili smanjivanjem sadržaja; glumac na tržištu rada itd.

Bez obzira na to koliko pitanja i tema mogu poslužiti za otvaranje diskusije, neosporna je činjenica da je kazališni život u Osijeku (kao i ideja o osnivanju studija za izobrazbu glumaca) prolazio trnovit put, no unatoč tom putu, uspio je istaknuti svoju suživljenost s hrvatskim glumištem i biti pokretačem novoga, drukčijeg kazališnog stvaralaštva.¹³⁷

¹³⁷ Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997. str. 154.

LITERATURA

Primarna literatura:

1. Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište, 1997.
2. Bogner-Šaban, Antonija. *Kazalište u povijesti i pamćenju: rasprave, osvrti, sjećanja*, Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek, 2011.
3. Bogner-Šaban, Antonija. *Kazališni čovjek Branko Mešeg*, u: *100. godina Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku: povijest, teorija i praksa - hrvatska dramska književnost i kazalište / Krležini dani u Osijeku 2007.*; priredio Branko Hećimović. Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku: Filozofski fakultet, 2008.
4. Bogner-Šaban, Antonija. *Početak prije početka. Kazališni Osijek prije 1907.* u: *Dani hrvatskog kazališta (XXXIV). Počeci u hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Split: Književni krug, 2008.
5. Foretić, Dalibor. *Epilog napisanoj drami*. VJESNIK, petak, 2. prosinca 1994. Podatak i citat preuzeti iz: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000.
6. *Hrvatske enciklopedije*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, sv. 6, 2004.
7. Indeks kolegija Sandre Lončarić. Str. 2-10., Osijek, 23. 11. 1992. godina.
8. Intervju s glumicom Mirom Perić Kraljik, 16. ožujka 2015.
9. Intervju s glumicom Sandrom Lončarić, 16. ožujka 2015.
10. Ivković, Zvonimir. *Kazališne veze Osijeka i Pečuha/Eszek es Pecs Szinhazi kapcsolata*. Osijek: Matica hrvatska, Ogranak; Pečuh: Hrvatsko kazalište u Pečuhu, 2012.
11. Ivković, Zvonimir. *Sjećanje na dane u osječkom kazalištu: O tri intendantska mandata*, u: *100. godina Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku: povijest, teorija i praksa - hrvatska*

- dramska književnost i kazalište / Krležini dani u Osijeku 2007.*; priredio Branko Hećimović. Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku : Filozofski fakultet, 2008.
12. *Izveštaj o radu Teatar veterana u 1981.* upućen Samoupravnoj interesnoj zajednici u oblasti kulture općine Osijek, 11.02. 1982. u Osijeku.
 13. Klaić, Bratoljub. *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Školska knjiga, 2007.
 14. Marijanović, Stanislav. *Studij glume u Osijeku*, u: *Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, Prva knjiga / Krležini dani u Osijeku 1995; priredili Branko Hećimović i Boris Senker; Osijek: Hrvatsko narodno kazalište: Pedagoški fakultet; Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU, 1996.
 15. Martinović, Stjepo. *Taliniji miljenici-po SAS-u*. ARENA, listopad 1979., u: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000.
 16. Mucić, Dragan. *Prvih četrdeset godina : Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku: 1907.-1941.*, Osijek: Matica hrvatska, Ogranak Osijek, 2010.
 17. Ogrizović, Milan. *Glumačka škola u Zagrebu. Njezin postanak, historijat i razvoj od provizornog kazališnog zavoda do državne škole*, Tisak Kr. zemaljske tiskare, Zagreb, 1922. Citirano prema: Trojan, Ivan. *Ogrizevićevi zapisi o Gavellinim režijama* u: Dani Hvarsokoga kazališta, *Gavella – riječ i prostor*, ur. Boris Senker, Vinka Glunčić-Bužanić; br. 39; Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Split: Književni krug, 2013.
 18. Pavlić, D. *Bljesak velike predstave //Uspješna premijera djela »Bljesak zlatnog zuba«u osječkoj HNK-u*. GLAS SLAVONIJE, utorak, 29. studenoga 1994. Podatak i citat preuzeti iz: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000.
 19. Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000.

20. *Počelo je s putujućim drušinama*. Vjesnik, listopada 1982. Citirano prema: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000. str. 6.
21. *Pregled kritika i osvrti o radu davalaca usluga kulture općine Osijek u 1982. godine – Izvaci*, Osijek, prosinac, 1982. godine.
22. *Prijedlog programa TV Minateatra (u osnivanju) za 1986. godinu*, 30. 09. 1985., Osijek, str. 1-3.
23. *Ratni repertoar Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku 1991. - 1994.* Citat preuzet iz: Penović, Zvonko; Čokljat Velimir. *Osječka Talija na prijelazu stoljeća: zapisi i sjećanja Velimira Čokljata*, Osijek: Gradski odbor SDP-Osijek, Savjet za kulturu: Typoart, 2000. str. 77.
24. Stanojević, Ljubomir. *Markantni prvak*. Hrvatsko glumište, broj 44-45 (2010.)
25. *Statut TV MINITEATRA Osijek*, 11. X 1985., Osijek, str. 1.
26. Studentski centar – Centar mladih. *Kazališna djelatnost u: Prijedlog načina rada i organizacije Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku u uvjetima popravljene i obnovljene Kazališne zgrade*, upućen Samoupravnoj interesnoj zajednici u oblasti kulture općine Osijek, veljača 1985, Osijek. Stranica nije evidentirana.
27. Studentski centar PJ "Centar mladih", Osijek. *Program aktivnosti centra mladih u 1983. g. s financijskim pokazateljima*. Osijek, rujna 1982. Str. 2/3
28. Trojan, Ivan. *Ogrizovićeve zapisi o Gavellinim režijama* u: Dani Hvarškoga kazališta, *Gavella – riječ i prostor*, ur. Boris Senker, Vinka Glunčić-Bužanić; br. 39; Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti; Split: Književni krug, 2013.
29. Živančević, Milorad. *Ilirizam* u: *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga 4, Zagreb: Liber Mladost, 1975.

Internetski izvori:

1. Bikić, Ana. Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku. URL: http://www.hnk-osijek.hr/hnk/index.php?option=com_content&view=article&id=126&Itemid=213 (2015-04-21)
2. Hrvatsko narodno kazalište. *O kazalištu*. URL: http://www.hnk-osijek.hr/hnk/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=27 (2015-04-25)
2. Midžić, Enes. *100 godina školstva u dramskoj umjetnosti (od 1896 do 1996. i malo dalje)*, 1997., uz manje dopune 2004. URL: <http://snimanje.adu.hr/stivo/tekst04-1.html> (2015-04-11)
3. Mrkšić, Radoslava. Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku. URL: http://www.hnk-osijek.hr/hnk/index.php?option=com_content&view=article&id=126&Itemid=213 (2015-04-21)
4. Tourism Club. *Kazalište - kronologija i ličnosti*, 2006. URL: <http://www.tourism-club.com/index.php?option=info&task=details&ID=115&entityID=0&Itemid=1&levelID=13&tb=0> (2015-04-13)